

יחידת "פתוח תפתח" - פרשנות ומקורות נוספים

מקור	נושא	3 יח"ל + 5 יח"ל	תוספת 5 יח"ל
הקדמה ליחידה	שמונה מעלות בצדקה	חשיבות נתינת הצדקה, הדירוג במעלות הצדקה והשיקולים שיוצרים את הדירוג: היציאה מן ה"אני", אל הכלל, קיום לעומת שיקום, כבוד העני. התלמידים מתבקשים להכיר שיקולים אלה, וליישם אותם גם במצוות אחרות במידת האפשר.	
ט"ו א"ו	שמיטת כספים,	רש"י ב-ג – שמוט כל בעל משה דעה אחת לגבי טעם מצוות שמיטת כספים (ע"פ בחירת המורה, לאו דווקא מתוך הדעות המוצעות) רש"י ד' - הסתירה עם י"א	ראב"ע ורמב"ן לגבי מועד השמיטה. הרב ישראל: מצוות: שמיטת קרקעות, שמיטת כספים, הלוואה (איסור ריבית), יובל, כתשתית למניעת ניגודים מעמדיים. העמקה (רשות): רש"י ורמב"ן "את הנוכרי תיגוש"
ט"ו ז'-י"א	צדקה והלוואה	רש"י ח- פתוח תפתח, כי פתוח תפתח, והעבט תעביטנו, די מחסורו, אשר יחסר לו רש"י י'- נתון תתן	סדר קדימה בצדקה ע"פ רש"י לפסוק ז' (או ע"פ הקטע מתוך המאמר של הרי"מ למד, המבוסס על אותם מדרשי הלכה)
ט"ו י"ב-י"ח	הענקה	רש"י י"ב רש"י י"ד, מה מעניקים? הנימוק להענקה רש"י י"ד, "הענק תעניק"- כפל הלשון רש"י ז' "עבד עולם"	אמה עבריה לחמש יחידות בלבד: רש"י י"ז "ואף לאמתך תעשה כן", על מי מגוננת התורה במצוות אמה עבריה ובאיזה דרך?
כ"ג כ"כ-א	איסור ריבית	מהו נשך מהי ריבית ומהו איסור ריבית אזהרה ללווה ולמלווה רמב"ן כ"כ-א	לנוכרי תשיך – רמב"ן מה כלול באיסור נשך? – רמב"ן "והזכיר נשך כסף...".
כ"ד ו', י"ג	משכון	ו' רש"י "לא יחבול" אוכל נפש רש"י יב "לא תשכב בעבוטו" יג רש"י לכל הפסוק	
כד י"ד- ט"ו	הלנת שכר	רש"י י"ד רש"י ט"ו "ואליו הוא נושא את נפשו", "והיה בך חטא"	רמב"ן י"ד "דיבר הכתוב בהווה. רמב"ן ט"ו "שכיר יום ושכיר לילה"
כד יט-כא	מתנות עניים	פירוט המצוות הייחודיות, החשיבות והברכה במצוות שכחה רש"י יט, כ, כא	
	עיון בנביאים		ישעיהו נ"ח נחמיה ה'

מקראה

חומר לימודי המסומן עם ○ - הוא ל-5 יחידות בלבד

חומר לימודי המסומן עם ☒ - הוא אינו כלול בחומר החובה, והינו בגדר העמקה.

יחידה: "פתח תפתח"

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

מבוא ליחידה "פתח תפתח"

חומש דברים כולו הוא נאומו של משה רבינו לפני הכניסה לארץ. משה מכין את העם אמונית, ערכית ומעשית לקראת השינוי בפניו הם עומדים. ההכנה הזו הכרחית, משום שחייהם עומדים להשתנות בכל המובנים, מן הקיום הפשוט היום-יומי (מזון, תעסוקה) ועד למערכות בסדר גודל לאומי (הנהגה בכל הרמות, צבא, מדיניות פנים וחוץ). דור המדבר, שהורגל כל ימיו לקיום ניסי ולחיים סביב מרכז רוחני וסביב מנהיג אחד שהביא ישירות את דבר ה', עומד להתמודד לראשונה עם אתגרים חדשים.

אחד המישורים בו יש שוני מהותי בין חיי המדבר לבין החיים העתידיים בארץ הוא הפרנסה וכל מערכת היחסים הכלכלית. במדבר התבסס הקיום על המן (ועל צאן ובקר), דומה שלא היה מצב של עוני במובן של רעב. עם הכניסה לארץ פסק המן, העם נדרש לקיים את עצמו מחד, ולגלות ערבות ומחויבות כלפי אחרים שאינם מצליחים לקיים את עצמם מאידך.

במה תעסוק היחידה כולה

ביחידה הבאה נעסוק במצוות בחומש דברים, העוסקות ביחס לעני. נפתח בהגדרת עקרונות המנחים את המחויבות כלפי העניים. לאור הבחנה זו נלמד מספר מצוות מחומש דברים, שהן:

שמיטת כספים	הלוואה- צדקה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים
-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------

נכיר התייחסות נוספות לשאלות אלה תוך עיון בנביאים: ישעיהו ונחמיה.

☒ השם של היחידה

"פתח תפתח". ביטוי זה נזכר באחת המצוות של היחידה "מצוות צדקה והלוואה":

דברים פרק טו, יא

כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ עַל כֵּן אֶנְכִּי מְצַוֶּה לְאֹמֵר פֶּתַח תִּפְתַּח אֶת דְּדָךְ לְאֹחִיךָ לְעֲנִיךָ וּלְאֲבִינֶךָ בְּאֶרֶץ: ס

1. מדוע לדעתך, התורה כותבת את הדבר בכפל לשון "פתח תפתח" ובהמשך "העבט תעביטנו", "נתון תתן"?

שמונה מעלות בצדקה

אינך נדרשים לזכור בעל-פה את שמונה מעלות הצדקה. אלא רק את העקרונות שעולים מדברי הרמב"ם.

הלכות מתנות עניים ברמב"ם, פרק י', הלכות י-טו

שמונה מעלות יש בצדקה, זו למעלה מזו:

א] מעלה גדולה שאין למעלה ממנה - זה המחזיק בידי ישראל שמך, ונותן לו מתנה או הלוואה, או עושה עימו שותפות, או ממציא לו מלאכה, כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות ולא ישאול; ועל זה נאמר "והחזקת בו, גר ותושב וחי עימך" (ויקרא כה, לה), כלומר החזק בו שלא ייפול ויצטרך.

ב] פחות מזה - הנותן צדקה לעניים, ולא ידע למי נתן, ולא ידע העני ממי לקח, שהרי זו מצוה לשמה: כגון לשכת חשיים שהייתה במקדש, שהיו הצדיקים נותנים בה בחשאי והעניים בני טובים מתפרנסים ממנה בחשאי. וקרוב לזה - הנותן לתוך קופה של צדקה; ולא ייתן אדם לתוך קופה של צדקה, אלא אם כן יודע שהממונה נאמן וחכם ויודע לנהוג בה כשורה כחנניה בן תרדיון.

ג] פחות מזה - שידע הנותן למי ייתן, ולא ידע העני ממי לקח: כגון גדולי החכמים שהיו הולכין בסתר, ומשליכין המעות בפתחי העניים. וכזה ראוי לעשות, ומעלה טובה היא, אם אין הממונים בצדקה נוהגין כשורה.

ד] פחות מזה - שידע העני ממי נטל, ולא ידע הנותן: כגון גדולי החכמים שהיו צוררים המעות בסדיניהן ומפשילין לאחוריהן, ובאין העניים ונוטלין, כדי שלא יהיה להן בושה.

ה] פחות מזה - שייתן לעני בידו, קודם שישאול.

ו] פחות מזה - שייתן לו כראוי ליתן לו, אחר שישאול.

ז] פחות מזה - שייתן לו פחות מן הראוי, בסבר פנים יפות.

ח] פחות מזה - שייתן לו, בעצב.

גדולי החכמים היו נותנים פרוטה לעני קודם כל תפילה, ואחר כך מתפללין, שנאמר "אני בצדק, אחזה פניך"

(תהילים יז, טו)

הרמב"ם לא התייחס למצוות צדקה כאל מקשה אחת, אלא דירג אותה והגדיר דרכים שונות לנתינת צדקה - ראויות יותר וראויות פחות. מלבד העיקרון הפשוט שמטרת הצדקה היא לעזור לעני במצוקתו, מדבריו של הרמב"ם ניתן ללמוד על שלושה עקרונות מרכזיים נוספים במצוות הצדקה.

שלושת העקרונות המנחים של מצוות הצדקה

א. צדקה המביאה לשיקומו של העני עדיפה על צדקה המסייעת לקיומו המידי של העני. (במילים אחרות, עדיף ללמד לדוג מאשר לתת דגים).

ב. התורה מדריכה אותנו לשמור על כבודו של העני ולהשתדל למנוע ממנו בושה.

ג. בנתינת צדקה לא רק התוצאה כלפי העני חשובה, אלא יש ערך גם לחינוכו של האדם הנותן, לצאת מעולמו הצר ולדאוג לאחר.

2. מצאו בדברי הרמב"ם היכן בא לידי ביטוי כל אחד מן העקרונות הללו?

מטרת הלימוד של יחידת פתחת תפתח

במהלך לימוד היחידה "פתח תפתח" נלמד מצוות שונות של אחווה וחסד - של צדק וצדקה, ונסה להבין את פרטי ההלכות והטעמים של כל מצווה ומצווה. יחד עם ננסה גם למצוא כיצד שלושת העקרונות הללו באים לידי ביטוי מעשי בפרטי ההלכות של המצוות השונות שנלמד.

☒ **שלושה מאמרים על העקרונות המנחים את הצדקה: שיקום, כבוד וחינוך**

3. לפניך שלושה קטעים קצרים מתוך מאמרים שונים, קרא את המאמרים וענה:

א. איזה עקרון משלוש העקרונות שלמדנו נזכר בכל אחד מן המאמרים?

ב. אילו מצוות ופרטי הלכות בעל המאמר כדוגמאות המיישמות את העיקרון?

☒ **הרב אהרון ליכטנשטיין, "אין צדקה משתלמת אלא לפי חסד שבה"**

מתוך: מחצית השקל - שיחה לפרשת כי תשא דף קשר 1173 ישיבת הר עציון

ישנה מצווה אחרת (חוץ ממצוות מחצית השקל) שבה מחוייב גם עני המתפרנס מן הצדקה:

"מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני... וכמה? עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד

מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה. ולעולם לא ימנע עצמו משלישית השקל בשנה. וכל הנותן

פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר" (הלכות מתנות עניים ז', א-ה).

שוב ניתן להעלות את השאלה, מדוע יש דרישה שגם עני המתפרנס בעצמו מן הצדקה יתן צדקה לאחר, ולשם מה

מחייבים אותו לתת סכום זעום כל כך של שלישית השקל, שהעני המקבל ממילא לא יוכל להפיק ממנו תועלת

מרובה.

נדמה שכאן התשובה היא פשוטה. מעבר לתועלת שמפיק העני המקבל מנתינת הצדקה, יש בלא ספק גם תועלת

חינוכית רבה לנותן. ההלכה רצתה שכל אדם יצא לפעמים מן העולם האגוצנטרי שבו הוא חי, יסתכל סביבו, ויטה

כתף ושכם לשפל ולדך. גם אם לא יוכל להעניק סיוע של ממש למסכנים אלו, אין ספק שלעצם הרצון והניסיון

לדאוג להם ישנו ערך חינוכי רב עבורו.

שיקול חינוכי זה הוא גם העומד מאחורי דברי חז"ל בגמרא בסוכה:

ואמר רבי אלעזר: אין צדקה משתלמת אלא לפי חסד שבה, שנאמר 'זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד'

(סוכה מט:)

רש"י מבאר, ש"לפי חסד" מתייחס למידת הטרחה ותשומת הלב שאדם משקיע בנתינת הצדקה:

...כגון מוליכה לביתו או טורח שתעלה לו להרבה, כגון נותן לו פת אפויה או בגד ללבוש, או מעות בעת

שהתבואה מצויה, שלא יוציא מעותיו לאיבוד, שנותן לבו ודעתו לטובתו של עני.

הדגש כאן אינו על איכות הצדקה שקיבל העני, אלא על מידת היגיעה והמחשבה שהקדיש לה הנותן. שכרו של נותן

הצדקה תלוי במידת תשומת הלב שהעניק לעני, ולא דווקא בסכום הכסף שנתן. אין התורה חפצה בדאגה

למחסורם של העניים בלבד, אלא גם בכך שאנשים יגלו אכפתיות כלפי העניים שסביבם...

ניתן אפוא למנות את מצוות הצדקה בין המצוות שנועדו לחנך את האדם המקיימן, כדברי הרמב"ן בפרשת כי

תצא:

שאינ התועלת במצוות להקב"ה בעצמו יתעלה, אבל התועלת באדם עצמו, למנוע ממנו נזק או אמונה רעה

או מדה מגונה... להוציא מלבנו כל אמונה רעה ולהודיענו האמת ולזכרו תמיד... ללמדנו המדות

הטובות... לזקק את נפשותינו... שיהיו בריותיו צרופות ומזוקקות בלא סיגי מחשבות רעות ומדות

מגונות. (דברים כ"ב, ו)

☒ **ד"ר בני פורת, "צדקה מקיימת וצדקה משקמת" מתוך: "ואהב גר לתת לו לחם ושמלה - ליסודות מדיניות חברתית-כלכלית"**

המעין במקרא ימצא בו שני מסלולים משלימים להתמודדות עם תופעת העוני. תכליתו של המסלול האחד לקיים את העני ולהבטיח לו בטווח הקצר ליהנות לכל הפחות מן המזער של קיום אנושי סביר. במסגרת מסלול זה, יקבל העני מעט מזון ויום מנוחה בשבוע. מענקים אלו לא יחלצו את העני מעוניו, אך יש בהם כדי להקל עליו בטווח הקצר את ספיגת משמעות חיי הדלות. **המסלול האחר תכליתו להעניק לעני בטווח הארוך הזדמנות נאותה להיחלץ ממעגל העוני, לשוב למעגל העבודה ולטפס מעלה בסולם החברתי-כלכלי.** במסגרת זו, מופקעים אחת לשבע שנים חובותיו של העני, וניתנת לו ההזדמנות לפתוח דף חדש; אם נאלץ למכור את חירותו לאחר, הוא יוצא לחופשי כעבור שש שנים או בשנת היובל; ואם איבד את אמצעי הייצור העיקרי, הקרקע, הוא יקבלו לידי בשנת היובל ויוכל לעבדו כאדם חופשי.

☒ **הרב חיים דרוקמן, מתוך. "שיהיה דרך כבוד": פרשת אמור - מתנות עניים.** מתוך האתר של מרכז ישיבות בני עקיבא

וכך מודגש היטב בלשון הפסוקים, ביחס לתרומה גדולה הניתנת לכהן אומרת התורה: **"וְיִצְהַרְךָ וְרֵאשִׁית גֹּז צֹאנְךָ תִּתֶנּוּ לוֹ"** [דברים יח, ד]. וכן ביחס למעשר ראשון הניתן ללוי אומרת התורה: **"כִּי תִכְלֶה לַעֲשֹׂר אֶת כָּל מַעֲשֶׂר תְּבוּאָתְךָ בְּשָׂנָה הַשְּׁלִישִׁת שָׁנָת הַמַּעֲשֵׂר וְנִתְּנָה לְלוֹי"** [דברים כו, יב]. אולם ביחס למתנות עניים מדגישה התורה ביטוי המיוחד: **"לעני ולגר תַּעֲזֹב אֹתָם"**. כלומר: לגבי הדברים הניתנים לכהנים וללויים יש צורך בנתינה בעל הפירות לוקח משלו והולך לכהן או ללוי ונותן לו. אולם במתנות עניים בעל השדה משאיר חלק שאינו נוגע בו כלל והעניים באים ולוקחים. ובכלל, במתנות עניים יש כל מיני "פטנטים" שהתורה חידשה - לקט, שכחה, פאה, פרט וכו', מדוע היה צריך לכל זה? מדוע שגם לגבי עניים לא יקח בעל השדה מתבואתו ויתן לעניים כשם שנותן לכהן וללוי?

אומר האלשיך: **"שיהיה דרך כבוד.** שלא תכלה פאת השדה ותקח בידך הלקט והפרט לתתו בידך לעני, כי יתבייש, רק שתניח הפאה והלקט והפרט והם ילכו כלוקטים משלהם דרך כבוד... כי רצה הוא ית' ללמד מה רב טוב מתן בסתר אשר לא יבוש המקבלה. וזה מאמרו 'ראה נתתי לכם תבואתכם' - בלתי נרגש שאתם מקבלים, רק כאילו הוא קציר ארצכם משלכם, אם שאני נתתי לכם את כל, כן גם אתה הזהר מלהתראות כאילו אתה נותן לו, רק תניח הפאה ולקט ועוללות והם ילכו אחי"כ ולקטו אחר הסתלק הבעלים" [ויקרא יט, ט]. **התורה לא דואגת רק לצד הכלכלי של העני, אלא גם לרגשות של העני. על כן אין המצוה רק לתת לו כדי שיהיה לו מה לאכול, אלא לתת לו ג"כ באופן שהוא לא יתבייש כלל, וירגיש בשדה כלוקט בתוך שלו. בזה מתבטא הטוב הישראלי המיוחד, הדאגה הרגישה והעדינה לא רק למחסור הכלכלי של העני אלא יחד עם זאת גם לרגשי נפשו...**

לא רק בימי חז"ל היה כך, אלא גם בדורנו קיימים הדברים הנפלאים של עזרה לזולת, ומתן בסתר בצורה מושלמת. נוכל להביא דוגמא נפלאה של מתן בסתר שסיפר אדם אחד על אביו: היה נהוג שכל תושבי השכונה לוקחים מצרכי מזון מבעל המכולת בהקפה ומשלמים לו פעם בחדש את החשבון. אולם אותו יהודי היה נוהג לומר לבעל המכולת שכשהעניים יבואו לשלם, שיגבה מהם רק חצי המחיר, והוא ישלם לו את הנותר. נמצא העני לוקח מצרכי מזון כמו כולם, ומשלם כמו כולם פעם בחדש, ואין הוא מתבייש כלל, כי אינו מעלה בדעתו שמישהו גומל איתו חסד. זהו מתן בסתר נפלא מאד, שכן לא רק שהעני לא יודע ממי קיבל, אלא הוא לא יודע שהוא מקבל כלל!

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

שמיטת כספים: פרק טו, א-ו

מבוא למצוות שמיטת כספים ולמצוות הצדקה והלוואה

מצוות שמיטת כספים (טו, א-ו) הסמוכה למצוות ההלוואה (טו, ז-יא) היא מצווה שלכאורה מנוגדת לצדק הטבעי. על פי הצדק הטבעי, המלווה זכאי לקבל את כספו, והלווה נדרש להשיב את הכסף שניתן לו לזמן מוגבל. אך התורה דורשת מהאדם לוותר על הכסף המגיע לו בדין בשביל לקיים חסד עם העני. התורה הסמיכה אל מצווה זו את מצוות ההלוואה המשלימה את דין שמיטת הכספים. **חז”ל למדו מפסוקים אלה את דיני הצדקה.** אין פרשייה של מצוות צדקה העומדת בפני עצמה, אלא היא נגזרת מתוך מצוות ההלוואה. נזכור כי הרמב”ם ראה בהלוואה - צדקה מן המדרגה הגבוהה ביותר.

מצוות שמיטת כספים

דברים פרק טו, א-ו

- (א) מקץ שבע שנים תעשה שמטה:
- (ב) וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה:
- (ג) את הנכרי תגש ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך:
- (ד) אפס כי לא יהיה בך אביון כי ברך יברכך ה' בארץ אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה לרשתה:
- (ה) רק אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך לשמר לעשות את כל המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום:
- (ו) כי ה' אלהיך ברכך כאשר דבר לך והעבטת גוים רבים ואתה לא תעבט ומשללת בגוים רבים ובך לא ימשלו:

1. בחומשים קודמים (שמות כ”ג, ויקרא כ”ה) למדנו על השמיטה - במה מתייחדת השמיטה הנלמדת פה?

2. מחצית מן הפסוקים הדנים בשמיטה הם הבטחות לברכה (ד’-ו’), מה במצווה זו מצריך הבטחות רבות כל כך?

ביאור לביטויים קשים בפרשייה

דברים טו, ב

וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה:

רש”י:

שמוט כל בעל משה ידו - שמוט את ידו של כל בעל משה.

3. מה מובן של המילים בפסוק ב': ”שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו”?

דברים טו, ו

כי ה' אלהיך ברכך כאשר דבר לך והעבטת גוים רבים ואתה לא תעבט ומשללת בגוים רבים ובך לא ימשלו.

4. מה מובנה של ההבטחה בפסוק ו': ”והעבטת גוים רבים ואתה לא תעבט” ומה הקשר שלה להבטחה בהמשך הפסוק ”ואתה לא תעבט ומשללת בגוים רבים ובך לא ימשלו”?

רש"י (על פסוק ד'): הסתירה בין פסוק ד' לבין פסוק י"א

בסתירה זו נעסוק כשנלמד את פסוק יא במסגרת "מצוות הלוואה והצדקה".

○ מחלוקת ראב"ע ורמב"ן בעניין מועד השמיטה

הבנת המושג "מקץ" (סוף) על פי כל אחד מן הפרשנים.

כדי להבין את הראיות של האב"ע והרמב"ן יש להכיר את הפסוקים בדברים לא י-יג

דברים טו, א-ב	דברים לא, י-יב
מקץ שבע שנים תעשה שמיטה: וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה'...	ויצו משה אותם לאמר מקץ שבע שנים במעד שנת השמיטה בחג הסופות: בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם: הקהל את העם האנשים והנשים והטף...

○ אבן עזרא דברים טו, א

וטעם "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה", בתחילת השנה, כאשר פירשתי (לעיל ט' י"א).

והעד (וההוכחה), 'הקהל את העם' (להלן ל"א י"ב).

○ רמב"ן דברים טו, א

ועל דעת רבותינו (ספרי קכב) "מקץ" בסוף השבע, ולא ידבר הכתוב אלא בשמיטת כספים, יאמר מסוף כל שבע שנים הנמנים לכם תעשו שמיטה שישמוט כל בעל משה ידו, ולכך אמרו (ערכין כח ב) שאין שביעית משמטת אלא בסופה. וכן לדעתם: "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות... הקהל את העם" - בסוף השבע, אלא שהקץ הנזכר בכאן הוא מיד והקץ הנזכר שם מופלג שהרי פירש במועד שנת השמיטה בחג הסוכות. והנה טעם שניהם "מותכלית" (מסתיימת), יאמר בכאן מתכלית שבע שנים תעשה שמיטה, ושם יאמר בו גם כן כאשר תכלינה שבע שנים במועד שנת השמיטה תעשה הקהל. ועל דרך הפשט יראה לי כי לשון הכתוב כפשוטו הוא ברור ומתוקן, כי 'קץ' הוא סוף... אם כן "קץ שבע שנים" שנת השבע שהוא סוף המספר ההוא. ובשמטת הארץ הכתוב מדבר כאשר פירשתי למעלה.

5. "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה" - מחלוקת אב"ע ורמב"ן.

א. מהו המועד המדויק של שמיטת הכספים (המועד המדויק שחל ביטול החוב) לפי ראב"ע והרמב"ן?

ב. הסבר את הוכחתו של האב"ע לשיטתו. ואת ההוכחה של הרמב"ן לשיטתו.

העמקה: רד"צ הופמן, התלות שבין מצות שמיטת קרקעות לשמיטת כספים

☒ הרד"צ הופמן, דברים ט"ו

אין ספק כי מצוות שמיטת כספים תלויה במצוות שמיטת קרקעות שכן העני שלא קצר השנה, אין ביכולתו לשלם את חובותיו, ונימוק זה אין כוחו יפה אלא בסוף השנה, מה שאין כבתחילתה.

6. הסבר את התלות שמוצא רד"צ הופמן בין מצות שמיטת קרקעות לבין שמיטת כספים? ולאילו שיטה הפירוש של

רד"צ הופמן מתאים יותר, לשיטת האב"ע או לשיטת הרמב"ן?

טעמי המצווה

כותבים רבים התייחסו למחשבת המצווה ולמקומה בקשר שבין אדם לה' ובין אדם לחברו. נציע כאן שלושה כיוונים.

שים לב, לפי תוכנית הלימודים הדרישה היא לדעת טעם אחד למצוות שמיטת כספים

רבי יונתן אייבשיץ - בפירושו ל'חושן משפט' (תומים סז, א)

...ומה עצום מצווה זו, וטעם יש בה, ועל ידה ידע איש הישראלי אשר ימינו כצל על הארץ וגרים ככל אבותיו, אריסי בתי אבות, ולה' הארץ ומלואו, וידע כי לא שלימות אנושי לעסוק בקיבוץ הקניינים ולאסוף חמרים חמרים... והיא שנת שביעית, שנת רצון לה' אשר ישליך אדם אלילי כספו, ולא יאמר 'אלהינו למעשי ידינו' - הוא היקום והרכוש, כי אז אין כסף נחשב כלום, ולא יועיל הון ביום עברה...

ומצווה זו גרמה לישראל שלא נשתקעו יותר מדאי בעסק משא ומתן, ולהרבות בסחורה כאניות סוחר, ולבלות בו זמן יום ולילה... ולא כל המרבה בסחורה מחכים, כי לזו צריך הלוואת איש באחיו, ולהיות נושה איש ברעהו מזמן לזמן, וזה אי אפשר בהחזיק מצווה הנ"ל, כי בהגיע תור השמיטה - ישמט הנושה וייצא נקי מכל חובו.

ואם כן היה חובה עלינו להחזיק במידת הסתפקות כראוי ונאות לעובד השלם...

וכאשר היו אבותינו, לא פנו אל הון, רועי צאן, מגז כבשים יתחממו ומחלב עתודים ישתו, וברכת ה' היא תעשיר, ברצונו נותן וברצונו נוטל, ושווא כל תחבולות בני אדם. ואם כן, מצווה זו למה לא נדבק בה בתכלית הדביקות והשמחה.

הראי"ה קוק ב"עין אי"ה" על שביעית פרק י':

"התכלית העיקרית של שמיטת החוב..."

להסיר את העול היותר כבד שמתקבץ לרגלי שליטת העשירים על העניים...

שהכניעה והעבדות תהיה מוטבעת בלב מי שירגיש על עצמו חוב לחבירו, 'עבד לווה לאיש מלוה'."

בהקדמה ל"שבת הארץ":

"שנת שבתון מוכרחת היא לאומה ולארץ! שנת שקט ושלוה, באין נוגש ורודה,

"לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה' ", שנת שוויון ומרגוע,

התפשטות הנשמה בהרחבתה אל היושר האלוקי המכלכל חיים בחסד,

אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, ושלוה אלוקי שורר על כל אשר נשמה באפו.

והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ותושבך הגרים עמך,

ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול'..."

ספר החינוך מצוה תעז

כבר כתבתי ב"כסף תלוה" במצות שביעית, עשה רביעי, בסימן ס"ט [מצוה פ"ד] מה שידעתי בשורש המצוה.

ושמטת כספים גם כן אחר אותו הטעם נמשך, ללמד נפשנו במדות המעולות מדת הנדיבות ועין טוב, ונקבע בלבבנו

הבטחון הגדול בשם ברוך הוא, ואז תכשר נפשנו לקבל טוב מאת אדון הכל כלול הברכה והרחמים.

וגם נמצא מזה גדר חזק ומחיצה של ברזל **להתרחק מאד מן הגזל ומן החמדה בכל אשר לרענו**, כי נשא קל וחומר

בנפשנו לאמר, אפילו הלוייתו ממוני והגיע שנת השמטה אמרה תורה להשמיט בידו המלוה, שלא לגזול ושלא

לחמוס משלו לא כל שכן שראוי לי להתרחק עד הקצה האחרון.

7. כתוב בהרחבה, טעם אחד למצוות שמיטת כספים.

☒ תורת חיים

השוואה בין הליך ”פשיטת רגל” למצוות ”שמיטת כספים”.

☒ פשיטת רגל - ויקיפדיה

פשיטת רגל היא הליך חדלות הפרעון החל על חייבים שהם יחידים. בהכרזת החייב כפושט רגל יש יתרונות וחסרונות עבור החייב ונושיו; ברוב המקרים, החייב הוא המבקש הגנה מנושיו על ידי כניסה להליך זה. קיומו של הסטטוס המשפטי המיוחד של פושט רגל נועד להשיג שתי מטרות עיקריות:

(1) לאפשר לחייב, אשר באמת ובתמים אינו יכול לשלם את חובותיו, ”להתחיל מחדש” ולמנוע את התעמרות הנושים והשלטונות בו.

(2) להסדיר את כינוס נכסיו של החייב על מנת לחלקם באופן מוסדר בין הנושים לפי סדר עדיפות הקבוע בחוק. קיומו של הליך מסודר לפשיטת רגל הוא חלק מהחיים הכלכליים המודרניים והוא אינטרס ציבורי מובהק, משום שגם לנושים ולהוצאה לפועל אין עניין להתעמר ולנקום בחייב. במקום זאת, שואפים לקבל את מה שניתן לקבל מהחוב. לחברה יש עניין לאפשר הזדמנות שנייה בעסקים ולו כדי לעודד פעילות עסקית.

ניתן לראות בשמיטת כספים התנ”כית מקור לחקיקה בנושא פשיטת רגל. יש הטוענים כי שמיטת הכספים המקראית ביטלה את כל החובות, ולא רק את חובותיהם של אלו שאינם יכולים להחזיר, במועד קבוע אחת לשבע שנים. על פי ראייה זאת, שמיטת כספים המקראית היא מרחיקת לכת הרבה יותר מפשיטת הרגל המודרנית. אולם, על פי ההלכה, שמיטת כספים משמטת רק חובות אשר מועד פירעונם כבר הגיע ובעל החוב לא הצליח לגבותם (או שכח לגבותם). בהתאם לראייה זאת, שמיטת הכספים דומה לפשיטת הרגל המודרנית ומטרתה העיקרית היא למנוע נגישה אינסופית של החייב אף על פי שאיננו יכול לשלם את חובו.

העמקה: ”המחזיר חוב בשביעית - רוח חכמים נוחה ממנו”

☒ משנה מסכת שביעית פרק י, ח-ט

[ח] המחזיר חוב בשביעית יאמר לו: 'משמט אני', אמר לו: 'אף על פי כן יקבל ממנו שנא' (דברים טו) "וזה דבר השמטה" [ט] המחזיר חוב בשביעית - רוח חכמים נוחה ממנו.

☒ הרב עזריאל אריאל, שמיטת כספים וצדק חברתי במשנתו של מרן הרב קוק זצ”ל (אתר דעת)

לאור השקפה זו, מונחת סכנה גדולה ברעיון שמיטת הכספים. מחד גיסא, דרושה היא השמטת הכספים כדי לשבר את יצר לב האדם. אך מאידך גיסא, הגבול שבין הפקרת החובות לבין ההפקרות המוסרית - דק הוא עד למאד. מתח רוחני זה בא לידי ביטוי באותה הלכה:

והנה, כל דרך ישר צריך להיות נשמר שלא יפעול על המודרכים על פיו תכונות שהם רעות כשיוצאות חוץ למידתן. ע”כ ההשמטה של שביעית צריכה עם זה שמירה, שלא תחליש את רגש היושר והצדק מנגוע ברכוש רעהו. ע”כ די לו ליסוד תכלית השביעית בדיבור: ”משמט אני”. שבזה יסור הסבל ועול העבדות מלווה למלואו. אמנם מקום הניחה תורה לרגש היושר הטהור שילך עפ”י דרכו. כי בעל נפש טהורה, כאשר יאתה לאיש הישראלי המו דרך עפ”י חוקי תורת ה’ - לא יאבה להיות נהנה מיגיע רעהו. ע”כ, באמרו ”אף על פי כן” - יקבל ממנו, להורות שלא יעתקו גבולי יסודי היושר גם לשעה, כ”א יוגבלו כדי להישיר את המטרה הכללית היותר עליונה שתבוא לרגלי קריאת השמיטה לה’ בצדדיה החמריים והרוחניים.

להשלמת הרעיון, נביא את דברי הרב זצ”ל לסיומה של המשנה:

המחזיר חוב בשביעית - רוח חכמים נוחה הימנו.

8. עיין בדברי הרב עזריאל, וענה:

א. השמיטה היא מצווה מורכבת, היא יכולה לרומם את העם ויכולה גם לדרדר את העם. הסבר כיצד?

ב. האם לפי חז”ל (והרב קוק), בכל מקרה עדיף שההלוואה תשתמט?

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

צדקה והלוואה: פרק טו, ז-יא

דברים פרק טו, ז-יא

(ז) כי יהיה בך אביון מאחד אחיד באחד שעריך בארצה אשר ה' אלהיך נתן לך לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך מאחיד האביון :
 (ח) כי פתח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו :
 (ט) השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בלעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיד האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא :
 (י) נתון תתן לו ולא גרע לבבך בתתך לו, כי בגלל הדבר הזה יברכה ה' אלהיך בכל מעשך ובכל משלח ידך :
 (יא) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על פן אנכי מצוה לאמר פתח תפתח את ידך לאחיד לעניך ולאבליך בארצה : ס

פשט הכתובים - מצוות ההלוואה

1. מהי המצווה העיקרית בפסוקים ז'-י"א? (צטט פסוק) ומהי המצווה הנוספת שנוכרת בפרשיה זו בדרך אגב? (צטט פסוק)
2. מהי הזיקה בין שתי המצוות הנוכרות ביחידה זו (שמיטת כספים והלוואה)? צטט את הפסוק היוצר את הזיקה.
3. מהי האזהרה, ומהי ההבטחה הנלווית למצווה העיקרית הנוכרת בפרשיה זו?
4. מדוע נוצר הצורך באזהרה שבפסוק ט'? ובברכה בפסוק י'?
5. מדוע נזקקת התורה למילה החמורה "בליעל" (שהופיעה בפרק י"ג, בעניין עיר הנידחת)?
6. איזו מילה חוזרת ארבע פעמים בקטע זה, ומדוע?
7. בפרשיית הצדקה יש חמש כפילויות של מילים או ביטויים. מה הן? מדוע יש כל כך הרבה כפילויות בפרשיה הזו?
8. סכם ופרט את חמשת הדרכים שהתורה נוקטת כדי לעודד את האדם לקיים את מצוות שמיטת כספים?

מצוות הצדקה (צדקת מתנה)

שים לב: פשט הפסוקים (ז-יא) עוסקים בצדקת הלוואה ולא בצדקת מתנה, כאמור, הפסוקים עוסקים גם בחשש מלתת לעני הלוואה בגלל הקרבה לשנת השבע - שנת שמיטת כספים. אולם לפי חז"ל ופרשנים, פסוקים אלה הם גם המקור למצוות צדקת מתנה. מעניין כי הכתוב בחר ללמד את מצוות צדקת מתנה דווקא מתוך הקשר למצוות הלוואה ולא כפרשייה העומדת בפני עצמה. ייתכן שניתן לראות כאן את המקור לדבריו של הרמב"ם שדירג את ההלוואה (יחד עם שותפות עסקית או להמציא מלאכה) כצדקה המעולה ביותר.

דברים פרק טו

(ז) כי יהיה בך אביון מאחד אחיד באחד שעריך בארצה אשר ה' אלהיך נתן לך לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך מאחיד האביון :
 (ח) כי פתח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו :

רש"י דברים טו, ח

כי פתח תפתח - הרי כ"י משמש בלשון 'אלא'.
 והעבט תעביטנו - אם לא רצה במתנה (בצדקה), תן לו בהלוואה.

ביאור דברי רש”י: ”הרי כ”י משמש בלשון אלא”.

המילה כ”י יכולה לשמש במשמעויות שונות תלוי בהקשר של הפסוק.

”אמר ריש לקיש: כי משמש בד’ לשונות: אי (אם, בתנאי), דלמא (פן, שמא), אלא, דהא (הרי)” (גיטין דף צ ע”א).

ואף במשמעויות נוספות שלא נזכרו בגמרא למשל: כאשר (תאור זמן) מפני (סיבה).

9. עיין בפסוקים ז-יא, ובדברי רש”י על פסוקים ז-ח, וענה:

א. הסבר בלשונך את פסוקים ז-ח לפי רש”י. פרט בתשובתך איזו משמעות יש למילה כ”י בפסוק ז’ ואיזו

משמעות יש למילה כ”י בפסוק ח’?

ב. לפי רש”י מה המקור למצוות **צדקת מתנה**? צטט את הפסוק המתאים.

רש”י דברים פרק טו

(ח) פתח תפתח - אפילו כמה פעמים.

(י) נתון תתן לו - אפילו מאה פעמים.

10. איזו הלכה בהלכות צדקה, למד רש”י מהמילים ”פתח תפתח” ונתון תתן”? וכיצד הוא למד זאת?

מבחן ה”עוני המוחלט” ומבחן ה”עוני הסובייקטיבי”

לפניך שני מקורות שייסעו לך להבין טוב יותר את הרש”י המובא בהמשך:

☒ פאה פרק ח משניות ז-ח

ומי שיש לו מזון שתי סעודות, לא ייטול מן התמחוי; (קופה המספקת בכל יום ויום מזון לעניים)

מזון י”ד סעודות, לא ייטול מן הקופה... (קופה המספקת מדי שבוע את צורכי העניים)

מי שיש לו מאתיים זוז, לא ייטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני.

☒ כתובות סז, ע”ב

תנו רבנן: ”אשר יחסר לו” - אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. אמרו עליו על הלל הזקן שלקח לעני בן טובים

אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלושה מילין. (כתובות סז, ע”ב)

מר עוקבא היה עני בשכנותו שהיה רגיל לשלוח לו ארבע מאות זוז כל ערב יום כיפור. יום אחד שלח אליו ביד בנו.

בא. אמר לו: לא צריך. אמר: מה ראית? ראיתי שמזלפים לו יין ישן. אמר: מפונק כל כך?! כפל [הסכים] ושלח אליו.

רש”י דברים טו, ח

די מחסורו - ואי אתה מצווה להעשירו.

אשר יחסר לו - אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.

11. לפי רש”י על פסוק ח’, מה ההבדל במתן צדקה לפי הדרישה לתת ”די מחסורו”, לבין מתן צדקה לפי דרישה ”אשר

יחסר לו”? איזה סוג של עוני (”מוחלט” או ”סובייקטיבי”) מבטא כל אחד מהם?

הסתירה בין פסוק ד' לפסוק י"א

דברים פרק טו

(ד) אָפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיוֹן כִּי בָרַךְ יְבָרְכֶךָ ה' בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ :

(יא) כִּי לֹא יִחְדַּל אֲבִיוֹן מִקְרֵב הָאָרֶץ עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַנֵּף לְאֹמֵר פֶּתַח תִּפְתַּח אֶת יְדֶךָ לְאַחִיךָ לְעִנִּיף וּלְאֲבִינֶךָ בְּאַרְצְךָ :

רש"י דברים טו, ד

אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיוֹן - ולהלן הוא אומר (פסוק יא) 'כי לא יחדל אביון', אלא בזמן שאתם עושים רצונו של מקום, אביונים באחרים ולא בכס, וכשאינ אתם עושים רצונו של מקום אביונים בכס.

12. הסבר את הסתירה בין פסוק ד' לבין פסוק י"א, וכיצד רש"י מיישב סתירה זו?

○ סדר קדימה בצדקה

דברים טו, ז

כִּי יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיוֹן מֵאֶחָד אֲחִיךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ, לֹא תִאֲמָץ אֶת לִבְבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יְדֶךָ מֵאֲחִיךָ הָאֲבִיוֹן :

○ רש"י דברים טו, ז

כי יהיה בך אביון - התאב תאב קודם. [רשי על פסוק ד : אביון דל מעני, ולשון אביון שהוא תאב לכל דבר]. מאחד אחיך - אחיך מאביך, קודם לאחיך מאמך. שעריך - עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת.

☒ פניני הלכה, הרב אליעזר מלמד, צדקה ומעשר כספים, ה - סדר קדימה בצדקה

שאלה : צרכי העניים מרובים, כיצד יקבע אדם למי לתת צדקה?

תשובה : שלושה עקרונות ישנם בסדר הקדימה, והם אותם העקרונות שלמדנו במצוות החלוואה (ה, הלכות יא ויג).

שלושת העקרונות רמוזים בפסוק (דברים טו, ז) : "כִּי יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיוֹן מֵאֶחָד אֲחִיךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ, לֹא תִאֲמָץ אֶת לִבְבְּךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת יְדֶךָ מֵאֲחִיךָ הָאֲבִיוֹן".

העיקרון הראשון הוא "אֲבִיוֹן", את היותר אביון, היינו יותר נצרך לעזרה - יש להקדים, לכן יש להקדים הנצרך למזון על פני הנצרך ללבוש, ואת הנצרך ללבוש על פני הנצרך לרהיטים.

העיקרון השני : "מֵאֶחָד אֲחִיךָ", את מי שנחשב יותר אֲחִיךָ - צריך להקדים. לכן הורים קודמים לבנים גדולים, בנים קודמים לאחים, אחים קודמים לדודים, ודודים קודמים לבני דודים.

העיקרון השלישי : "בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ", עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת.

כשיש התנגשות בין שני עקרונות, העיקרון הראשון קודם לשני, והשני לשלישי (כפי שהתבאר לעיל ה, ג). עוד הלכה למדנו מהפסוק, שעניי ארץ ישראל קודמים לעניי חוץ לארץ, שנאמר : "בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ" (שוי"ע רנא, ג).

עוד צריך להוסיף, שגם חבר טוב נחשב כקרוב שיש להקדימו. וכן קירבה רעיונית נחשבת קירבה, ולכן אדם הרוצה לתרום לשיבות, מפני שרבים מתלמידי השיבות נחשבים בשנות לימודיהם בישיבה כעניים, ראוי שיקדים ישיבות שקרובות להשקפת עולמו על פני ישיבות הרחוקות מהשקפת עולמו.

חשוב לציין שיש מצבים שבהם הדרכת ההלכה ברורה ונחרצת, ואזי אין לסור ממנה. למשל, כאשר גם האח וגם בן הדוד זקוקים לצדקה, ושניהם במצב כלכלי דומה, ברור שיש להקדים את האח. וכן כאשר האח זקוק קצת לעזרה, ואילו בן הדוד עומד לגווע ברעב, ברור שבן הדוד קודם. אבל כאשר בן הדוד זקוק לעזרה יותר מהאח, אבל ההבדל ביניהם אינו גדול, בזה הדרכת ההלכה אינה נחרצת, ובמקרה כזה צריך כל אדם להחליט בעצמו את מי להעדיף.

וככלל צריך לדעת שפעמים רבות קשה לקבוע מי יותר נצרך, מפני שהאנשים וצורכיהם שונים מאוד זה מזה. ובכל המקרים הללו צריך האדם להחליט על פי שיקול דעתו ונטיית ליבו, ופעמים שכדי להחליט נכון, צריך להתייעץ עם אדם חכם.

13. מה הם שלושת העקרונות הנלמדים מפסוק ז', בשאלת **סדר הקדימה בצדקה**? בסס את תשובתך על הכתוב ועל רש"י. (מומלץ להיעזר גם בדבריו של הרב זלמן מלמד שלהלן).

מניעת ניגודים מעמדיים - הרב ישראלי

○ **הרב שאול ישראלי**, בתוך "בצאת השנה", ירושלים תש"ך. המאמר מופיע בתוך חוברת של אמנון שפירא על מצוות השמיטה

"ראשית, מתבלט לפנינו במצוה האספקט החברותי. שבת הארץ היא שבתון הקניין הפרטי מכל פרי בשנה זו: והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך. אם במשך ששת שנות המעשה צצו וקמו **ניגודים מעמדיים**, הרי הם בטלים ומבוטלים כלפי שנה זו, אין זכות לאדון יותר מאשר לעבד, לאזרח יותר מאשר לגר, הניגודים החברתיים אף הם מתפתחים כרגיל בד בבד עם הבדלי המעמדות הכלכליים, כאילו נמוגים למשך שנה זו, ואף מוקחים כלפי העתיד. ואם נצרף לזה את מצוות שמיטת הכספים נראה עד כמה עמוקה ויסודית השפעת המצוה בשטח זה. על ידי מצוה זו הרי גם אותו סכום כספים, שהיה יכול להצטבר ביד אחת עם ההצלחה המשקית והיצרנית, וליצור הבדלים כלכליים ומעמדיים עמוקים, אינו יכול להישאר במצב כזה לאורך ימים.

ראשית, התורה אוסרת אצירת כספים כאבן שאין לה הופכים בעוד שיש מישהו שזקוק להם בשעה זו, מצווה אתה ועומד להלוותם לו, והלוואה זו צריכה להיעשות ללא כל תגמול, הרי הריבית אסרה תורה בכל חומר הדין ובכמה אזהרות על הלווה והעדים. אך בזה בלבד לא הסתפקה התורה, והנה יחד עם שמיטת קרקע והפקר היבול (שבת הארץ - בשנת השבע) באה מצוות השמטת הכספים, שעל ידה כל החובות אשר לא ניגבו עד סוף שנת השמיטה פוקעים ואין בהם זכות גבייה.

ומה נפלאים בעינינו ביטויי התורה בקשר למצוה זו, כיצד הזהירה את הנמנע מלהלוות מחמת חשש זה שלא יחזור אליו החוב. היא מכנה התנהגות זו בביטוי החומר ביותר המצוי רק כלפי מעשים, אשר המגונה בהם בולט ומוסכם- 'דבר בליעל', 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע שנת השמיטה ורעה עינך באחיד האביון ולא תתן לו'. '...דבר בליעל' הוא כי יעלה על לבבך דבר זה, היא (התורה) תובעת ממך מאור פנים וטוב לב בשעת מתן הלוואה, למרות ידיעתך שהיא תלך לאיבוד.

ההולך בדרך התורה, אשר ישמור על קיום מצוה זו, לאחר תוקף האזהרה שבה, לא פחות מאשר על מצוה אחרת, **יבצע מהפכה חברותית שלמה, אשר באורח שקט ומבלי נקיטת אמצעי אלימות, תבטל במחי יד את הניגודים הכלכליים והחברותיים אשר החברה האנושית מאז ועד היום כל כך מתחבטת בהם. עם הסתיים שנת השמיטה מתחיל שוב מהלך העבודה והיצירה של העם כולו, במצב אשר לכל אחד כמעט אותם האמצעים. ואם אין די בכך, והאמצעי של שמיטת כספים אינו יכול להיות מופעל אלא כלפי ממון הנמצא בעין, אבל לא כלפי כספים שהושקעו ברכישת קרקעות, שם עדיין נשארו ניגודים בולטים בין האחד אשר הצליח לרכז בידו קרקעות, לבין השני אשר נאלץ למכרם לו, באה מצוות היובל וחוזר כל אחד אל אחוזתו ואל משפחתו. וכל העסקות אשר על ידן יכלו להתרכז קרקעות ביד אחת לעומת שכבה אחרת של האוכלוסיה שהידלדלה, בטלות ומבוטלות ושוב עומד כל אחד על נחלת אבותיו, מוכן להתחיל את הדרך מחדש.**

הרי לנו המצווה בבחינת 'בין אדם לחברו', מה רב הוא כוח התורה אשר השכילה במצוות אלה של שמיטה ויובל להושיט בקנה את פתרון בעיית הניגודים בחברה, הסדר היחסים בין עני ועשיר, אשר כל חכמי הכלכלה מתלבטים בזה ללא מוצא..."

14. הרב ישראל פורש בפנינו מערכת של חמש מצוות, אשר לדעתו קשורות זו בזו.

א. מהן חמש המצוות?

ב. באיזו דרך הן תלויות זו בזו? ומה תרומתה של כל אחת מהן ל"הסדר היחסים בין עני ועשיר"?

סיכום למצוות שמיטת כספים וזכוה

15. באיזה אופן מעשי מתבטאים שלושת העקרונות שלמדנו עליהם במבוא ליחידה (חינוך הנותן, שיקום העני, וכבוד העני) במצוות שמיטת כספים, צדקה והלוואה?

16. מצאו בסיס בפסוקים שלנו (ט"ו, א'-י"א) לכל אחת מן המשפטים המסומנים במרקר אפור.

☒ רמב"ם, הלכות מתנות עניים, פרק י'

[ב] ולעולם אין אדם מעני מן הצדקה, ואין דבר רע ולא היוק נגלל בשביל הצדקה, שנאמר: "והיה מעשה הצדקה, שלום" (ישעיהו לב, ז). כל ישראל והנלווה אליהם - כאחים הם, שנאמר: "בנים אתם, לה' אלוהיכם" (דברים יד, א); אם לא ירחם האח על אחיו, מי ירחם עליו. ולמי עניי ישראל נושאים עיניהן, הלגויים ששונאים אותן ורודפים אחריהם - הא אין עיניהן תלויות, אלא לאחיהן.

[ג] כל המעלים עיניו מן הצדקה - הרי זה נקרא בלייעל, כמו שנקרא עובד עבודה זרה בלייעל, ובעבודה זרה הוא אומר: "יצאו אנשים בני בלייעל" (דברים יג, ד), ובמעלים עיניו מן הצדקה הוא אומר: "הישמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בלייעל" (דברים טו, ט). ונקרא רשע, שנאמר "ורחמי רשעים, אכזרי" (משלי יב, ג); ונקרא חוטא, שנאמר: "וקרא עליך אל ה', והיה בך חטא" (דברים טו, ט).

[ד] כל הנותן צדקה לעני בסבר פנים רעות, ופניו כבושות בקרקע - אפילו נתן לו אלף זהובים, איבד זכותו או הפסידה. אלא נותן לו בסבר פנים יפות ובשמחה, ומתאונן עימו על צרתו, שנאמר: "אם לא בכיתי, לקשה יום; עגמה נפשי, לאביון" (איוב ל, כה); ומדבר לו דברי תחנונים ונחמות, שנאמר "ולב אלמנה, ארנין" (איוב כט, ג).

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

הענקה: פרק טו, יב-יח

מבוא

1. מדוע דיני עבד עברי ואמה עברייה קשורים ליחידת ”פתח תפתח”, הרי הפסוקים הדנים בעבד עברי, לא מתייחסים באופן ישיר לעניים דווקא אלא לעבדים?

דברים פרק טו, יב-יח

(יב) כִּי יִמְכַר לְךָ אֶחֱיֶיךָ הָעֵבֶרִי אוֹ הָעֵבֶרְיָה וְעָבְדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ :
 (יג) וְכִי תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם :
 (יד) הַעֲנִיִּק תַעֲנִיִּק לוֹ מִצֹּאֲנֶךָ וּמִגִּרְנֶךָ וּמִיִּקְבֹּךָ אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ תִתֵּן לוֹ :
 (טו) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל כֵּן אֲנֹכִי מִצְוֶיךָ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה הַיּוֹם :
 (טז) וְהָיָה כִּי יֹאמֶר אֶלְיֶיךָ לֹא אֶצֵּא מֵעִמָּךְ כִּי אֶחָבְדְךָ וְאֶת בֵּיתְךָ כִּי טוֹב לוֹ עִמָּךְ :
 (יז) וְלִקְחָתָּ אֶת הַמַּרְצֵעַ וְנִתְתָּהּ בְּאֶזְנוֹ וּבִדְלַת וְהָיָה לְךָ עֶבֶד עוֹלָם וְאִם לֹא־תַעֲשֶׂה כֵן :
 (יח) לֹא יִקְשֶׁה בְּעֵינֶיךָ בְּשִׁלְחָךָ אֹתוֹ חֲפָשִׁי מֵעִמָּךְ
 כִּי מִשְׁנֵה שְׂכָר שְׂכִיר עָבְדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבֵרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה : פ

פשט הכתובים - מצוות הענקה

2. מהי המצווה המרכזית בפסוקים אלו? ואילו שני דינים נוספים נזכרים אגב המצווה המרכזית?
3. מה משותף למצווה זו ולקודמותיה בפרק ט"ו (התייחס הן לפן הרגשי של הנותן, והן לברכה לנותן. פסוק יח ופסוקים ט"ז-י)?
4. ע"פ הפשט, מה הם שלושת הטעמים שנותנת התורה למצוות הענקה?
5. ”וזכרת כי עבד היית במצרים” - מה בדיוק צריך האדון לזכור, ומהי העשייה הנובעת מן הזיכרון הספציפי הזה?

עיון בפרשנים - מצוות הענקה

בכדי להבין את הרש"י הבא עליך להכיר היטב את שלוש פרשיות ”עבד עברי” הכתובת בתורה - ראה בנספח של פרק זה.

רש"י דברים פרק טו, יב-יז

(יב) כִּי יִמְכַר לְךָ - על ידי אחרים, שמכרוהו בית דין בגנבתו **הכתוב מדבר**.
 והרי כבר נאמר (שמות כא, ב) ”כי תקנה עבד עברי”, ובמכרוהו בית דין **הכתוב מדבר**,
 אלא מפני שני דברים שנתחדשו כאן :
אחד שכתוב ”או העבריה”, אף היא תצא בשש -
 ולא שמכרוהו בית דין, שאין האשה נמכרת בגנבתה, שנאמר ”בגנבתו” ולא ’בגנבתה’,
 אלא בקטנה שמכרה אביה - ולמד כאן שאם יצאו שש שנים קודם שתביא סימנין תצא.
ועוד חידש כאן (פסוק יז) העניק תעניק.

המשך דברי רש”י

(יד) ... מצאנך ומגרנך ומיקבך - **יכול** אין לי אלא אלו בלבד?

תלמוד לומר ”אשר ברכך” - מכל מה שברכך בוראך.

ולמה נאמרו אלו?

מה אלו מיוחדים שהם בכלל ברכה אף כל שהוא בכלל ברכה, יצאו פרדות...

(טו) וזכרת כי עבד היית - והענקתי ושניתני לך מביזת מצרים וביזת הים, אף אתה הענק ושנה לו.

(יז) עבד עולם - **יכול** כמשמעו?

תלמוד לומר (ויקרא כה, י) ”ושבתם איש אל אחזתו ואיש אל משפחתו תשובו”,

הא למדת שאין זה, אלא עולמו של יובל.

○ **רש”י דברים פרק טו, יב- יז**

ואף לאמתך תעשה כן - הענק לה. **יכול** אף לרציעה השוה הכתוב אותה?

תלמוד לומר (שמות כא, ה) ”ואם אמור יאמר העבד”, עבד נרצע, ואין אמה נרצעת.

6. לפי רש”י, מה הם שני הדברים שהתחדשו בדיני עבד עברי בספר דברים?

7. עיין בפרק טו פסוק יד וברש”י, וענה:

א. לפי רש”י, לא רק ”מצאנך ומגרנך ומיקבך” ניתן לצאת ידי חובת מצוות מענק שחרור לעבד עברי, אלא גם בדברים נוספים. מה הם הדברים הנוספים שניתן לצאת בהם ידי חובת מענק שחרור? ובמה לא ניתן לצאת ידי חובת המצווה?

ב. בעזרת איזו מידה מהמידות שהתורה נדרשת בהן למד רש”י (ע”פ חז”ל) ממה ניתן לתת מענק שחרור לעבד עברי וממה לא. כתוב מהי המידה וכיצד היא מיושמת בפסוק יד?

ג. לאור פירושו של רש”י המגדיר ממה ניתן לתת מענק, לאיזה עקרון מהעקרונות שלמדנו במבוא ליחידה (חינוך הנותן, שיקום העני, וכבוד העני) יש יישום במצוות הענקה? נמק.

8. רש”י על פסוק טו אומר, שהאדון צריך לתת לעבדו המשוחרר **מענק גדול**, כי כשעם ישראל יצא ממצרים ה’ נתן להם מענק בשתי הזדמנויות שונות, מה הן?

9. ”והיה לך עבד עולם” (פסוק יז).

א. באיזה מקרה יש לקיים את הדין ”והיה לך עבד עולם”?

ב. מהו הפירוש המילים ”והיה לך עבד עולם” שרש”י דוחה בדבריו, ומדוע רש”י דוחה פירוש זה?

10. ○ ”ואף לאמתך תעשה כן” (פסוק י”ז)

א. לפי רש”י, מהו הדין הכתוב במילים ”ואף לאמתך תעשה כן”?

ב. מהי ההלכה שרש”י דוחה בדבריו, וכיצד מוכיח רש”י את דבריו?

המשמעות החברתית של מצוות הענקה ודיני אמה עבריינה

11. מהו היסוד המוסרי שבמצוות הענקה?
12. באילו ארבע דרכים התגלגלה מצוות הענקה לחוק הישראלי התקף כיום?

מקור זה אינו חובה, אך הוא עוזר לענות על השאלות הללו שהן שאלות חובה.

מחבר: פרופ' עמוס פריש. מתוך: [העבודה בחוקי התורה](#),

החוק מול מציאות ימינו

אף על פי שמוסד העבדות בטל, החידוש שבחוק תקף גם בחיינו, וכאן ניתן לדבר על השפעה ממש. דין ההענקה הוא למעשה **תשלום פיצויי פיטורין** לעובד עם סיום עבודתו. הראשון שיישם דין זה על שכיר הוא, ככל הידוע, בעל ספר החינוך, שכתב: ”ומכל מקום, אף בזמן הזה ישמש חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט, שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם” (מצווה תן). עם זאת, הענקה זו לשכיר היא אצלו בגדר של המלצה, ”חובה מוסרית” הניתן לראות בה גם חובה?

אלון (המשפט העברי, 750-751) מציין את ה”סתמכות על עקרון ההענקה, בעקבות ספר החינוך” כאחת משלוש דרכים, שבאמצעותן עשו בתי-הדין הרבניים את פיצויי הפיטורין לחובה.

וכך נאמר באחד מפסקי הדין:

המקור לתשלומי פיצויים היא הענקה שמחויבים לתת לעבד עברי... רואים בעליל שכוונת התורה היתה להטיל חובה על המעביד שידאג דאגת מחר עבור הפועל, שעם עזיבתו את עבודתו אצלו לא ישאר בידים ריקות, ולזאת הסתמך החינוך שבכל זמן ובכל עת אם פועל עובד, חובה על המעביד לדאוג לו גם לאחר צאתו מעימו.

בעובדת יניקתו של דין פיצויי הפיטורין המודרני מצו ההענקה שבתורה מודים גם בין כותלי בית-המשפט, ויובאו לדוגמה דברי השופט משה זילברג: ”רעיון פיצויים אלה מקורו נעוץ בחובת ההענקה הכתובה בתורה...” (ע”א 25/50, וולפסון נגד חברת ספיניס, פסקי דין, כרך ה, עמ’ 275). מנחם אלון מעיר (המשפט העברי, 103, הע’ 105) על החוק הישראלי, הנקרא ”חוק פיצויי פיטורין תשכ”ג - 1963”: ”אף כאן מן הראוי היה לקרוא לחוק בשם ‘חוק מענקי פיטורין’, כדי לשמור על מטבע הלשון המקורית”.

מונח נוסף, וכמדומה קרוב עוד יותר לחוק התורה (ולכן נקטנו אותו ככותרת תת-הפרק), הוא ”**מענק השחרור**” - מענק שמקבל החייל בתום שירותו הצבאי כדי לאפשר לו בסיס כלכלי לראשית צעדיו בחיים האזרחיים.

נזכיר עוד שני יישומים שניתן למצוא לחוק במציאות ימינו:

א. רעיון **שיתוף העובד ברווחים**, כפי שהסביר לשם את דעת רמב”ם (כנזכר לעיל בביאור לפס’ יד);

ב. **תשלום גמלאות** למי שמפסיק לעבוד בשל הגיעו לגיל מסוים.

13. מהי השאלה המוסרית שמעוררת מצוות אמה עבריה? וכיצד ניתן להצדיק זאת מבחינה מוסרית?
 14. על מי מגוננת התורה במצוות אמה עבריה, ובאיזו דרך?

מקור זה אינו חובה, אך הוא עוזר לענות על שאלות הללו שהן שאלות חובה.

הרב דוב ברקוביץ מתוך: האמנם דיני עבדות יכולים לשמש מודל ליחסי עובד-מעביד?

[השאלה המוסרית]

בהסתכלות ראשונה, פרשה זו נראית כשוללת את יסוד גאולת האדם מן השעבוד, שעומדת בבסיס תובנת גילוי הבורא ביציאת מצרים. הייתכן אישור תורני למוסד בו שני גברים, אבא ואדון, מנצלים את ערך עבודתה של בחורה צעירה לשם טובתם האישית?

[טעם מוסרי המצדיק מכירת בת]

במציאות החברתית-כלכלית בעת העתיקה, ואצל משפחות ללא בסיס כלכלי קבוע, רווח נוהג של מכירת נערה צעירה לאמה, לשם השגת שני יעדים עיקריים: הקלה במצבה הכלכלי של המשפחה וביסוס מצבה של הבת בביתה של משפחה אמידה.

[הדרך שמגוננת התורה על האמה העבריה]

במקרה של בת שנמכרה לעבדות, עיסוקה העיקרי של התורה הוא באופן שחרורה: "לא תצא כצאת העבדים". כוונת ביטוי זה מתפרשת בהמשך: אסור להשאיר בת במצב של שעבוד עד השנה השביעית כמו עבדים גברים. האדון חייב לבחור באחד משני מסלולים: או שיהפוך את תכלית "קנייתה" למערכת של יחסי אישות תקנית לכל דבר או שישחרר אותה. כידוע, חז"ל קבעו שחובת יצירת מצב האישיות או השחרור חלה בתקופת התבגרותה האישית של הבת. ייתכן שהלכה זו נמסרה במסורת על פה או שהיא מהווה חידוש של חז"ל. כך או כך, ההלכה תואמת לגמרי את מגמת הפרשה: למנוע ניצול מיני של בחורה צעירה במצב שבו כוח עבודתה משועבד לגבר מבוגר ממנה שבו היא תלויה לקיומה. לפי הבנת חז"ל בפרשה זו, לא יתכן מצב של שעבוד כזה באשה מבוגרת כלל וכלל. על רקע המציאות שמתקופת המקרא ועד תקופת חז"ל קבעה התורה בכך חידוש בעל מימדים היסטוריים.

סיכום לימוד המצווה

- זכרו את העקרונות החברתיים שאליהם התייחסנו בפתירת היחידה:
 א. חשיבות הנתינה מבחינה חינוכית (בעבור הנותן).
 ב. שיקומו של העני.
 ג. שמירה על כבודו (וגופו) של העני.

15. באיזה אופן מתקיימים עקרונות אלו בדין עבד עברי ואמה עבריה, כפי שהוא מתואר בחומש דברים?

נספח: פרשיות ”עבד עברי“ בתורה

<p>וכי-ימכר איש את-בתו לאמה (שמות כ"א ז)</p>	<p>אם-במחירת ימצא הגנב . שלם ישלם, אם-אין לו ונמכר בגנבתו (שמות כב, א-ב)</p>	<p>לכ וכי- ימוך אחיד עמו</p>
<p>יב כִּי-יִמְכַר לֵךְ אַחִיד הָעֶבְרִי או הָעֶבְרִיָּה וְעִבְדָּךְ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִשְׁנָה הַשְּׂבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמּוֹ. יג וְכִי-תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמּוֹ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רִיקָם. יד הָעֶבְרִי תִעֲנִיק לוֹ מִצֵּאָנָה וּמִגֵּרָנָה וּמִיִּבְרָה אֲשֶׁר בֵּרַכָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ תִּתֶּן-לוֹ. טו וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל-כֵּן אֲנֹכִי מְצַוְךָ אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה הַיּוֹם. טז וְהָיָה כִּי-יֹאמֶר אֵלֶיךָ לֹא אֶצְאָ מֵעִמּוֹ כִּי אֲהַבְּךָ וְאֶת-בֵּיתְךָ כִּי-טוֹב לוֹ עִמּוֹ. יז וְלִקְחָתָּ אֶת-הַמִּרְצָע וְנִתְּתָהּ בְּאָזְנוֹ וּבִדְלַת וְהָיָה לְךָ עֶבֶד עוֹלָם וְאִם לֹא־תַעֲשֶׂה-כֵן. יח לֹא-יִקָּשֶׁה בְּעֵינֶיךָ בְּשַׁלְחֶךָ אֹתוֹ חֲפָשִׁי מֵעִמּוֹ כִּי מִשְׁנֵה שָׂכָר שְׂכִיר עִבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבִרְכָּךְ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה.</p> <p style="text-align: center;">דברים טו</p>	<p>ב כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עֶבְרִי שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבִשְׂבַעַת יֵצֵא לְחֲפָשִׁי חֲנָם. ג אִם-בְּגַפּוֹ יָבֵא בְּגַפּוֹ יֵצֵא אִם-בַּעַל אִשָּׁה הוּא וַיִּצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ. ד אִם-אֲדֹנָיו יִתֶּן-לוֹ אִשָּׁה וַיִּלְדֶּה-לוֹ בָנִים או בָנוֹת הָאִשָּׁה וַיִּלְדֶּיָה תִהְיֶה לְאֲדֹנֶיהָ וְהוּא יֵצֵא בְּגַפּוֹ. ה וְאִם-אָמַר יֹאמֶר הָעֶבֶד אֶהְבֹּתִי אֶת-אֲדֹנָי אֶת-אִשְׁתִּי וְאֶת-בְּנֵי לֹא אֶצְאָ חֲפָשִׁי. ו וְהִגִּישׁוּ אֲדֹנָיו אֶל-הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוּ אֶל-הַדָּלֶת או אֶל-הַמְּזוּזָה וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת-אָזְנוֹ בַּמִּרְצָע וְעָבַד לְעֹלָם. ז וְכִי-יִמְכַר אִישׁ אֶת-בִּתּוֹ לְאִמָּה לֹא תֵצֵא כִּצְאֹת הָעֶבְדִּים. ח אִם-רָעָה בְּעֵינֵי אֲדֹנֶיהָ אֲשֶׁר-לֹא יַעֲדָה וְהִפְדָּה לְעַם נְכָרִי לֹא-יִמְשַׁל לְמִכְרָהּ בְּבָגְדוֹ-כֹה. ט וְאִם-לִבָּנוּ יִיעֲדָנָה כְּמִשְׁפַּט הַבָּנוֹת יַעֲשֶׂה-לָּהּ. י אִם-אֲחֵרֶת יִקַּח-לוֹ שְׂאֲרָה כְּסוּתָהּ וְעִנְתָּהּ לֹא יִגְרַע. יא וְאִם-שָׁלַשׁ-אֲלֵה לֹא יַעֲשֶׂה לָּהּ וַיִּצְאָה חֲנָם אִין כֶּסֶף.</p> <p style="text-align: center;">שמות כ"א</p>	<p>וְנִמְכַר-לְךָ לֹא-תַעֲבֹד בּוֹ עֲבַדְתָּ עֶבֶד. מ כְּשָׂכִיר כְּתוֹשֵׁב יִהְיֶה עִמּוֹ עַד-שְׁנַת הַיָּבֵל יַעֲבֹד עִמּוֹ. מא וַיֵּצֵא מֵעִמּוֹ הוּא וּבָנָיו עִמּוֹ וְשָׁב אֶל-מִשְׁפַּחְתּוֹ וְאֶל-אֲחֻזַּת אֲבֹתָיו יָשׁוּב. מב כִּי-עֲבָדִי הֵם אֲשֶׁר-הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יִמְכְרוּ מִמִּכְרַת עֶבֶד. מג לֹא-תִרְדֶּה בּוֹ בְּפָרְךָ וַיִּרְאֶתָ מֵאֲלֵיךְ... </p> <p style="text-align: center;">ויקרא כה</p>

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

איסור ריבית: פרק כ”ג, כ-כא

מבוא

1. מהי ”ריבית”, ומהו ”איסור ריבית”?
2. מדוע איסור ריבית קשור ליחידת ”פתח תפתח”, הרי הפסוקים האוסרים לקחת ריבית, לא מתייחס באופן ישיר לעניים דווקא, והרי יש איסור לקחת ריבית גם מאנשים מהמעמד הבינוני או העשיר?

1. דברים פרק כג, כ-כא

(כ) לא תשיך לאחיד נשך כסף נשך אכל נשך כל דבר אשר ישך :
 (כא) לנכרי תשיך ולאחיד לא תשיך למען יברכה ה' אלהיך בכל משלח ידך על הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה : ס

עיון בפשט הכתובים ובדברי הפרשנים

3. מהו נשך? היעזר בויקרא כה, לו (מובא במקורות בהמשך).

2. שמות פרק כב, כד

אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה לא תשימון עליו נשך :
רש”י
 נשך - רבית שהוא **כנשיכת נחש**, שנושך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש, ופתאום הוא מבצבץ ונופח עד קדקדו, כך רבית, אינו מרגיש ואינו ניכר עד שהרבית עולה ומחסרו ממון הרבה :

4. לפי רש”י, מה פרוש המילה ”נשך”, מדוע ריבית נקראת ”נשך”, ומה הקשר בינה לבין המילה ”ריבית”?

מצווה מבוארת

מצוות ריבית נזכרת לא רק אצלנו בדברים כ”ג אלא גם בויקרא כ”ה, נשווה ביניהן ונראה את דברי רש”י ורמב”ן.

<p>ויקרא פרק כה, לה-לז</p> <p>(לה) וכי ימוך אחיד ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך : (לו) אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלהיך וחי אחיד עמך : (לז) את פספס לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך :</p>	<p>דברים פרק כג, כ-כא</p> <p>(כ) לא תשיך לאחיד נשך כסף נשך אכל נשך כל דבר אשר ישך : (כא) לנכרי תשיך ולאחיד לא תשיך למען יברכה ה' אלהיך בכל משלח ידך על הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה”.</p>
---	---

רש”י דברים פרק כג פסוק כ

לא תשיך - אזהרה ללוה שלא יתן רבית למלוה,
 ואחר כך אזהרה למלוה (ויקרא כה, לז) ”את כספך לא תתן לו בנשך” :

5. לפי רש”י, מהי הסיבה לכפילות הציוויים בספר ויקרא ובספר דברים?

רמב”ן, דברים כג, כ-כא

לא תשיך לאחיד - גם זו מצוה מבוארת (ויקרא כה לו ז),

[1] יוסיף בכאן אזהרה גם ללווה, מה שאין כן בכל דיני ממונות שאם רצה הוא ליזוק בנכסיו (להזיק בנכסי עצמו) רשאי, אבל מפני רגילות החטא הזה יזהיר בו גם הלוה.

[2] וביאר בכאן שיהיה רבית הנכרי מותר, ולא הזכיר כן בגזל ובגנבה כמו שאמרו: ”גזל גוי אסור” (ב”ק קיג ב).

אבל הרבית שהוא נעשה לדעת שניהם (הלווה והמלווה) **וברצונם לא נאסר אלא מצד האחוה והחסד**, כמו שצוה:

”ואהבת לרעך כמוך” (ויקרא יט יח), וכמו שאמר: ”השִׁמְר לָךְ פֶּן יִהְיֶה דָבָר עִם לְבַבְךָ בְּלִיעֵל (לאמר קרְבָה שְׁנַת הַשָּׁבַע שְׁנַת הַשְּׂמִיטָה וְרָעָה עֵינֶיךָ בְּאֶחִיד הָאֲבִיוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ:)” (לעיל טו ט).

[3] ועל כן אמר: ”למען יברכך ה' אלהיך” - **כי חסד ורחמים יעשה עם אחיו** כאשר ילונו בלא רבית ותחשב לו לצדקה. וכן השמיטה (שמיטת כספים) - **חסד באחים**, לכך אמר (שם, בשמיטת כספים, פסוק ג) ”את הנכרי תגוש”, וקבע לו ברכה, **כי הכתוב לא יזכיר הברכה רק בצדקה ובחסדים, לא בגזל ובגנבה ובאונאה.**

רמב”ן, דברים כג, כ-כא

[4] והזכיר ”נשך כסף נשך אכל” - לבאר שהלוה סאה חטין בסאה וחצי יהיה נשך גמור אפילו לא יהיה שוה סאה וחצי בעת הפרעון כדמי סאה שהלוהו. וביאר עוד ”כל דבר אשר ישך” - אפילו באבני הבנין ושאר הנלוים, אולי יעלה על הדעת שאין הנשך רק בכסף שכל הדברים נקנין בו ובאוכל שהוא חיי האדם, אבל בשאר הדברים נלך אחר שום (קביעת ערך) הכסף לעת ההלוואה והפרעון.

6. לפי הרמב”ן על פסוקים כ-כא, איסור ריבית בספר דברים היא ”מצווה מבוארת”. לפי הרמב”ן, אלו ארבעה דברים התווספו/התבארו בספר דברים במצווה זו?

טעמי המצווה

7. עיין בדברי הרמב”ן. מדוע מותר לקחת ריבית מגוי ואסור לקחת ריבית מ”אחיד” היהודי? ומדוע בגזל ובגניבה אין הבדל בין גוי ליהודי?
8. מהו היסוד המשותף והדין המשותף, שמוצא הרמב”ן בין איסור ריבית ומצוות שמיטת כספים?
9. הרמב”ן מאיר לנו את העובדה כי דווקא בשתי מצוות אלו מבטיחה התורה ברכה (ט”ו, ד-ו; כ”ג, כ”א). מהו ההסבר לכך?

☒ ”לנכרי תשיך”

☒ רש”י דברים כג, כא

לנכרי תשיך - ולא לאחיד.
לאו הבא מכלל עשה - עשה, לעבור עליו בשני לאוין ועשה.

☒ רמב”ן, דברים כג, כ-כא

ורבותינו (ספרי קט) עשו ”לנכרי תשיך” **לאו הבא מכלל עשה באחיד**, מפני שהוא מיותר שכבר אמר ”לא תשיך לאחיד”.

10. עיין בפסוק כא ובדברי רש”י ורמב”ן, וענה:

- א. הגדר והסבר את הכלל הדרשני - הלכתי: ”לאו הבא מכלל עשה - עשה”.
- ב. כיצד לפי רש”י ורמב”ן מיושם כלל זה בציווי ”לנכרי תשיך”?
- ג. מי שמלווה בריבית על כמה מצוות ”עשה” ו”ולא תעשה” הוא עובר? ומה הן? צטט.
- ד. הבא עוד מצווה שנעשה בה שימוש בכלל ”לאו הבא מכלל עשה - עשה”?

☒ קשר נוסף בין ריבית לשמיטת כספים

נקודה מעניינת שמעלה הרב אישון על הקשר בין שתי המצוות - ריבית לשמיטת כספים - שבמשך הדורות נמצאה דרך עוקפת כיצד לא לקיים שתי מצוו אלו: פרוזבול והיתר עיסקא.

☒ הרב שלמה אישון, מתוך המאמר: ”מן הפרוזבול ל’היתר עיסקא”

התורה מדגישה את דינו של הגוי בכדי להשמיענו שהחובה לשמט את החוב וכן האיסור לקחת ריבית הנוהגים בישראל מהווים דרישה לחסד מעבר למה שנדרש מן הדין. חסד זה מצווים אנו לעשות בין אחינו בלבד. וכך אומר הרמב”ן (דברים כג ט)...

הדמיון בין המצוות הוא גם באי קיומן בפועל בזמן הזה. לשתי המצוות הללו נמצאה דרך עוקפת שהביאה בפועל לביטולן: שמיטת כספים באמצעות הפרוזבול, ואיסור ריבית באמצעות ה”היתר עיסקא”.

לאור האמור לעיל ניתן להבין מדוע דוקא במצוות אלו נמצאה הדרך העוקפת: העובדה שהמצוות הללו מחייבות התנהגות מעבר לנדרש מן הבחינה המשפטית מצריכה רמה רוחנית גבוהה, ומשלא הגיעו לרמה זו נוצר קושי רב בקיומן. הלוואת כסף בלא נטילת ריבית וכן השמטת החוב לאחר שנת השמיטה מחייבת את המלווים להיות בבחינת ”גיבורי כח עושי דברו”, מחייבת אמונה חזקה בהשגחת ה' ובאדנותו על כל רכושנו, ועם ירידת הדורות במהלך השנים מעטים יכלו לעמוד בכך.

הרב שלמה אישון, ראש מכון כת”ר לכלכלה ע”פ ההלכה.

סיכום למצוות איסור ריבית

11. במבוא ליחידת ”פתח תפתח” למדנו על שלושה עקרונות מנחים: **חשיבות חינוכית לנותן, שיקום העני, וכבוד העני**. אילו עקרונות באים לידי ביטוי מעשי במצוות איסור ריבית, וכיצד?

☒ תרגול: שאלת בגרות - קיץ תשע”ב

א. עיין בדברים, כ”ג, כ-כא.

על פסוקים אלה כותב רמב”ן: ”וביאר בכאן שיהיה [נשך] הנכרי מותר, ולא הזכיר כן בגזל ובגנבה כמו שאמרו: גזל גוי אסור. אבל [הנשך] שהוא נעשה לדעת שניהם וברצונם לא נאסר אלא מצד האחזה והחסד...וכן השמיטה חסד באחים, לכך אמר 'את הנכרי תגושי'.”

(1) הסבר את הטעם המשותף לאיסור נשך ולמצוות שמיטת כספים, לפי הרמב”ן.

האם טעם זה חל גם על איסור גזל וגנבה? נמק את תשובתך.

(2) ”למען יברכך ה' אלוקיך (פסוק כא)

למה הדגישה התורה דברים אלה בקטע זה?

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

משכון: פרק כ”ד, ו; י-יג

מבוא

”משכון” שונה מהמצוות שראינו עד כה. אין חובה (מצווה) לתת הלוואה עם משכון, וגם אין איסור לקחת משכון. ברור שמותר לקחת משכון מהלווה, והמצווה כאן עוסקת רק ב”דיני המשכון”, כלומר מה הכללים וההלכות של המשכון.

1. מהו משכון? שים לב המילה ”משכון” אינה מוזכרת כלל בפסוקים.
2. מדוע דיני משכון קשורים ליחידת ”פתח תפתח” העוסקת בעזרה לחלש - לעני?

דברים פרק כ”ד, ו; י-יג

(ו) לא תחבל רחים ורכב פי נפש הוא חבל: ס

...

(ל) פי תשֶׁה בְּרַעַף מִשֶּׂאת מְאוּמָה לֹא תבֹא אֶל בֵּיתוֹ לְעֵבֶט עֵבֶטוֹ:

(יא) בַּחוּץ תַּעֲמֹד וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אֶתָּה נֹשֶׂה בוֹ יוֹצִיא אֶלְיָךְ אֶת הָעֵבֹט הַחוּצָה:

(יב) וְאִם אִישׁ עָנִי הוּא לֹא תִשָּׁכַב בְּעֵבֶטוֹ:

(יג) הַשֵּׁב תִּשְׁיב לוֹ אֶת הָעֵבֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ וּבִבְרַכָּךְ וּלְךָ תִּהְיֶה צְדָקָה לְפָנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ: ס

פשט: פירושי מילים וביטויים

3. הסבר בלשונך את הביטויים הבאים (פשט):

▪ ”לא יחבול”

”רחיים” זה הכלי לטחון בו גרעינים והוא עשוי שתי אבנים. התחתונה קרויה ”שֶׁכֶב” והעליונה הסובבת עליה קרויה ”רֶכֶב”. והזכיר הכתוב כאן את הרכב ולא את השכב, לפי שהשכב קבוע, אבל הרכב כיון שהוא מיטלטל נח ליטלו יותר מן השכב. (דעת מקרא)

▪ ”רחים ורכב”

▪ ”משאת מאומה”

▪ ”עבוט”; ”לעבוט עבוטו”

▪ ”לא תשכב בעבוטו”

”לא תשכב ועבוטו אצלך” (רש”י יב)

▪ ”בוא השמש”

דיני המשכון

דין א': פסוק ו

דברים פרק כ"ד, ו

לא יִחַבֵּל רְחִים וְרָכַב כִּי נֶפֶשׁ הוּא הַבֵּל : ס
רש"י

לא יחבול - אם בא למשכנו על חובו בבית דין, לא ימשכנו בדברים שעושים בהן אוכל נפש.

4. עיין בפסוק ו' ובדברי רש"י, וענה :

א. הסבר את מצוות "הלא תעשה" הכתובה בפסוק ו', ואת הטעם הכתוב בפסוק למצווה זו? (רש"י)

ב. מדוע מי שמלווה ע"י משכון של "רְחִים וְרָכַב" נקרא "חובל"?

☒ "תורת חיים"

בימינו כשאדם אינו משלם חוב כספי שמוטל עליו, ניתן להפעיל נגדו הליך של הוצאה לפועל (רק לאחר קבלת פסק דין בבית המשפט) כדי שישלם את חובו. במסגרת ההליך הזה אחת מהאפשרויות הן שההוצאה לפועל תעקל את רכושו של החייב, אלא שגם כאן בדומה לדיני משכון בתורה, ישנן חוקים ותקנות אילו מיטלטלין אסור לעקל. מעניין להשוות בין דיני המשכון של התורה לחוקי ההוצאה לפועל בימינו :

☒ חוק ההוצאה לפועל, תשכ"ז-1967 סעיף 22

(א) ואלה מיטלטלין שאין מעקלים אותם :

- (1) צרכי אוכל כדי מחיית החייב ובני משפחתו הגרים עמו, לתקופה של שלושים יום ;
- (2) מערכות בגדים, מיטות, כלי מיטה, ציוד רפואי, תרופות, כלי אוכל, כלי מטבח וכלי בית אחרים, והכל אם הם צרכים חיוניים לחייב ולבני משפחתו הגרים עמו ;
- (3) דברים הדרושים כתשמישי קדושה לחייב ולבני משפחתו הגרים עמו ;
- (4) כלים, מכשירים, מכונות ומיטלטלין אחרים, וכן בעלי חיים, שבלעדיהם אין החייב יכול לקיים מקצועו, מלאכתו, משלח ידו או עבודתו שהם מקור פרנסתו ופרנסת בני משפחתו, ובלבד ששוויים המוערך אינו עולה על סכום שנקבע בתקנות ;
- (5) כלים, מכשירים, מכונות, מיטלטלין אחרים ובעלי חיים, השייכים לנכה והנחוצים לו לשימושו האישי בגלל נכותו ;
- (6) חיות מחמד ; לענין זה, "חייית מחמד" - בעל חיים המוחזק בביתו או בחצריו של החייב ואינו משמש לעיסוק בעל אופי מסחרי ;

דין ב': פסוקים י-יא

דברים פרק כ"ד

(י) כִּי תִשָּׂה בְרַעַד מִשָּׂאת מְאוּמָה לֹא תִבֹּא אֶל בֵּיתוֹ לְעֵבֶט עֵבֶטוֹ :

(יא) בַּחוּץ תַּעֲמֹד וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אֶתָּה נִשֶּׂה בוֹ יוֹצִיא אֶלְיָךְ אֶת הָעֵבוֹט הַחוּצָה :

5. מה המקרה שבו עוסק פסוק י', ומה מצווה התורה בפסוקים י-יא לעשות במקרה זה?

6. כלפי איזה סוג לווה חל הציווי הכתוב בפס' י-יא (לווה רגיל או לווה עני)?

דין ג': פסוקים יב-יג

דברים פרק כ"ד

(יב) וְאִם אִישׁ עָנִי הוּא לֹא תִשָּׁכַב בְּעֵבְטוֹ :

(יג) הַיָּשׁוּב תִּשְׁיָב לוֹ אֶת הָעֵבֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ וּבִבְרָכָה וּלְךָ תִהְיֶה צְדָקָה לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ : ס

7. כלפי איזה סוג לווה חל הציווי הכתוב בפס' יב-יג (לווה רגיל או לווה עני)?

8. לפי הפשט, מה מצווה התורה על המלווה בפסוק יג?

☒ מצווה מבוארת

הדין של מישכון בגד נאמר לא רק אצלנו אלא גם בספר שמות, נראה כיצד חז"ל ורש"י בעיקבותם פירושו את הכפילות הזו:

<p>שמות פרק כב פסוק כה אם חבל תחבל שלמות רעך עד בא השמש תשיבנו לו :</p>	<p>דברים פרק כד פסוק יג הַיָּשׁוּב תִּשְׁיָב לוֹ אֶת הָעֵבֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ ...</p>
<p>☒ רש"י שמות פרק כב פסוק כה עד בא השמש תשיבנו לו - כל היום תשיבנו לו עד בא השמש, וכבוא השמש תחזור ותטלנו, עד שיבא בקר של מחר, ובכסות יום הכתוב מדבר, שאין צריך לה בלילה.</p>	<p>רש"י דברים פרק כד פסוק יג כבוא השמש - אם כסות לילה הוא. ואם כסות יום החזירהו בבקר, וכבר כתוב ב"ואלה המשפטים" (שמות כב כה) "עד בא השמש תשיבנו לו" (את בגד היום, כלומר) כל היום תשיבנו לו, וכבוא השמש תקחנו.</p>

9. פעמים התורה מצווה על החזרת בגד המשכון לעני :

בדברים כד, יג : נאמר : "הַיָּשׁוּב תִּשְׁיָב לוֹ אֶת הָעֵבֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ"

ובשמות כב, כה : נאמר : "אם חבל תחבל שלמות רעך עד בא השמש תשיבנו לו".

כיצד מבאר רש"י כפילות זו? (רמוז : מה ההבדל בין שני הציוויים לפי רש"י)?

☒ רש"י שמות כב, כה

חבול תחבול - כפל לך בחבלה (כדי לומר לך שצריך אתה ליטול ולהשיבו) עד כמה פעמים.
(ואל תאמר בלבד מדוע אני חייב לטרוח ולהשיבו לו את המשכון כל יום ויום, הלא הוא חייב לי ממוון)
אמר הקב"ה : כמה אתה חייב לי, והרי נפשך עולה אצלי כל אמש ואמש ונתנת דין וחשבון - ומתחייבת לפני, ואני מחזירה לך, אף אתה טול והשב טול והשב.

10. לפי רש"י, מדוע כפלה התורה את המילה "חבל", וכתבה : "חבול תחבול"?

"הברכה" ו"הצדקה"

☒ דברים פרק כד, יג

הַיָּשׁוּב תִּשְׁיָב לוֹ אֶת הָעֵבֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשִׁלְמָתוֹ וּבִבְרָכָה, וּלְךָ תִהְיֶה צְדָקָה לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ :

רש"י דברים פרק כד פסוק יג

וברכך - ואם אינו מברכך, מכל מקום ולך תהיה צדקה.

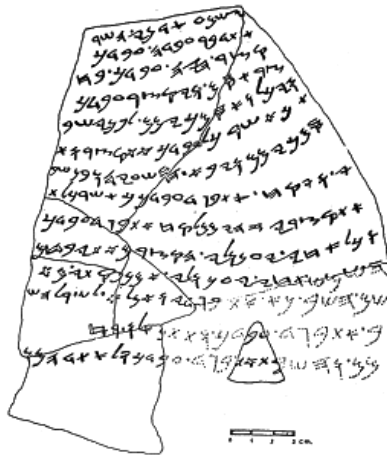
11. עיין ברש"י על פסוק יג, ד"ה יברכך, וענה

א. מי אמור לברך את המלווה, אם לפנות ערב החזיר את בגד הלילה ללווה?

ב. הסבר בלשונך את דברי רש"י : "...מכל מקום ולך תהיה צדקה".

☒ **"מכתב הקוצר", מעובד על פי הבלוג "כל מה שהיה ועל מה שקורה", ד"ר חגי משגב**

ב-1960 נחפר אתר קטן, בסמוך לחוף פלמחים. האתר, שנודע לימים בשם **"מצד חשביהו"**, במקום נמצאה מצודה קטנה, שעל פי חרסיה תוארכה לשלהי המאה השביעית לפנה"ס, ימיו של המלך יאשיהו.

הממצא המעניין ביותר בחפירה היה אוסטרקון, חרס כתוב עברית, בכתב עברי עתיק של ימי הבית הראשון, ועליו פוענחה תלונה של קוצר, שכיר יום עני הזועק לצדק מפני מנהל העבודה שלו. וזה לשון הכתוב:

"ישמע אדוני השר את דבר עבדו. עבדך, קוצר היה עבדך בחצר אסם. ויקצור עבדך ויכל, ואסם כימים. לפני שבת, כאשר כילה עבדך את קצירו ואסם כימים, ויבוא הושעיהו בן שובי ויקח את בגד עבדך. כאשר כליתי את קצירי זה ימים לקח את בגד עבדך. וכל אחי יענו לי, הקוצרים אתי בחום השמש, אחי יענו לי אמון, נקיתי מאשם! ועתה, השב נא את בגדי."

לפי הכתוב באוסטרקון נראה הקוצר עצמו מכיר את זכויותיו ותובע את המגיע לו בצדק, הקוצר שהוא כ"עבד" - נתין, אריס או כעבד ממש - מתלונן בפני הממונה הממלכתי, אולי שר הצבא - מפקד המצד - על המפקח על המסים, הושעיהו בן שובי, אשר **עיקל את בגדו היחידי כנגד חוב** שלא ברור מהו (ייתכן שלא מלא את מכסתו), אך לטענת הכותב העיקול אינו מוצדק, ואף חבריו לעבודה יכולים להעיד על כך. לטענתו, הכותב מבקש לקבל בחזרה את בגדו.

החוקרים עמדו מיד על הקשר שבינו לבין האיסור המופיע בשמות כב, כה-כו:

"אם חבל תחבל שלמת רעך עד בא השמש תשיבנו לו. פי הוא כסותו לבדה הוא שמלתו לערו במה ישכב והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני."

ולמקבילתו המופיעה בספר דברים כד, י-יג:

"כי תשה ברעך משאת מאומה לא תבא אל ביתו לעבט עבטו... ואם איש עני הוא לא תשכב בעבטו. השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש ושכב בשלמתו וברכך ולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך."

דומה שדבר החוק הזה הגיע לאזניו של הקוצר, ועליו הוא מסתמך בקובלתו. אמנם, הנסיבות אינן זהות: אין פה הלוואה אלא חוב בעקבות מכסת עבודה שלא מולאה, ועיקר טענתו היא שאין הוא חייב דבר, אולם תביעת הצדק המהדהדת ממכתב זה שייכת לאותו שיח חוקי וחברתי.

סיכום

12. במבוא ליחידת "פתח תפתח" למדנו על שלושה עקרונות מנחים: **חשיבות חינוכית לנותן, שיקום העני, וכבוד העני**. איזה עקרון בא לידי ביטוי מעשי בדיני משכון, וכיצד?

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

הלנת שכר: פרק כ”ד, יד-טו

מבוא

1. מהי ”הלנת שכר”? או ”בל תלין”?
2. מדוע איסור הלנת שכר קשור ליחידת ”פתח תפתח” - לצדקה וחסד. הרי האיסור נוגע לכל מועסק וללא תלות במצבו הכלכלי, וכן לא מדובר בעשיית חסד אלא בחובת תשלומים על פי דין?

<p>ויקרא פרק יט, יג (יג) לא תעשק את רעך, ולא תגזל, לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר”.</p>	<p>דברים פרק כד, יד-טו (יד) לא תעשק שכיר עני ואביון מאחיד או מגרף אשר בארץך בשעריך: (טו) ביוםו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נשא את נפשו, ולא יקרא עליך אל ה' - והיה בך חטא: ס</p>
---	---

עיון בפשט הכתובים

3. א. מה הבדל בין ”עושק” ל”גזל”? והאם הלנת שכר יותר דומה ל”עושק” או ל”גזל”?
ב. בכל המצוות שלמדנו עד כה ראינו שהחובה לקיימן חלה רק כלפי ”אחיד” (בן עמד) וכן ראינו שיש בהן הבטחה מה’ ל”ברכה”. מדוע שני הדברים הללו לא מצויים במצוות ”הלנת שכר”?
4. כיצד מנמקת התורה אצלנו את איסור הלנת שכר? איזה מימד מתווסף אצלנו כאשר מדובר בשכיר שהוא עני ואביון?

עיון בפרשנים

<p>רש”י דברים כד, יד לא תעשק שכיר - והלא כבר כתוב? אלא לעבור על האביון בשני לאוין: ”לא תעשוק שכר שכיר” שהוא ”עני ואביון” (דברים כד, יד), ועל העשיר כבר הוזכר ”לא תעשוק את רעך” (ויקרא יט, ג). אביון - התאב לכל דבר (אביון הוא עני ביותר שמשתוקק לכל דבר כי אין לו כלום).</p>
---

5. בויקרא פרק יט יג, נאמר: ”לא תעשק את רעך ולא תגזל לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר”. לפי רש”י מה מחדשת התורה בפסוקים אלו הרי דין זה כבר נאמר בויקרא?

☒ מתוך: כי אליו הוא נושא את נפשו, הרב דוב ברקוביץ

איסור הלנת שכר שכיר מופיע בשתי פרשיות שונות...

"לא תעשק את רעך ולא תגזול, לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר" (ויקרא יט, כג);
 וכן "לא תעשק שכיר עני ואביון מאחיך או מגרך אשר בשעריך, ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא
 ואליו הוא נושא את נפשו, ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא" (דברים כד, יד-טו)...

השונה בין הפרשיות: בספר ויקרא העובד מכונה "רעך", כלומר מי שנמצא במעמד זהה למעמד של מעבידו. היחס
 ביניהם הוא של שווים בשוק, שניים המשתתפים בפעילות כלכלית לשם מימוש אינטרסים, המקיימים ביניהם
 חוזה המחייב באופן הדדי. על כן העובד מכונה באופן פשוט "שכיר", והפגיעה בשכרו נאסרת בתורה מיד לאחר
 הציווי "לא תגזול".

לעומת זאת, בספר דברים העובד מכונה "שכיר עני ואביון", ועוד מוסיף המקרא - "מאחיך או מגרך אשר
 בשעריך". היחס אל "אח" ואל "עני ואביון" מחייב התייחסות מעבר לחובה המשפטית שבין שווים בפעילות
 מסחרית - דאגה לפרנסתם וחמלה על מצבם - והיחס אל "הגר" מסמן תמיד את חובת התמיכה בחלש ובמשולל
 כוח כלכלי. זאת ועוד, איסור הלנת שכר בספר דברים מערב גם את הקדוש ברוך הוא - היות שמשכורתו של העני
 והאביון אינה מבטאת רק את זכויותו המשפטיות של העובד, אלא "אליו הוא נושא את נפשו" - מדובר ברובד
 קיומי בכיסופי חייו.

6. חידושה של מצוות הלנת שכר בחומש דברים כוללת התייחסות גם ליסוד המוסרי-נפשי של חוזה ההתקשרות
 שבין המעסיק לפועל. אלו ביטויים בכתוב קשורים ביסוד זה, ומהי מגמת התורה בשימוש בביטויים אלו?

דברים כד, יד

לא תעשק שכיר עני ואביון מאחיך או מגרך אשר בארצך בשעריך:

רש"י

מגרך - זה גר צדק.

בשעריך - זה גר תושב האוכל נבלות.

אשר בארצך - לרבות שכר בהמה וכלים.

7. עיין בפסוק יד, ובדברי רש"י וענה:

- א. רש"י כותב כי פסוק זה מדבר על שני סוגי גרים: גר צדק ו"גר תשוב". מה ההבדל בין שני סוגי הגרים הללו?
 ומדוע מזכירה התורה בפסוק זה דוקא את הגר?
- ב. הסבר בלשונך את דברי רש"י: "אשר בארצך - לרבות שכר בהמה וכלים".

8. במצוות איסור "הלנת שכר" למדנו שהחובה היא כלפי כל אדם בין אם הוא בן ישראל ובין אם הוא גוי שנאמר:
 "מאחיך או מגרך אשר בארצך בשעריך", לעומת זאת במצוות שמיטת כספים, צדקה והלוואה, ריבית והענקיה,
 למדנו שהחובה לקיים אותן היא רק כלפי מי שהוא "אחיך". הסבר מה הטעם להבדל הזה?

דברים כד, טו

בְּיוֹמוֹ תִּתֶּן שְׂכָרוֹ וְלֹא תָבֹא עָלָיו הַשְּׂמֶשׁ, כִּי עֲנִי הוּא וְאֶלְיוֹ הוּא נֹשֵׂא אֶת נַפְשׁוֹ, וְלֹא יִקְרָא עָלֶיךָ אֶל ה' - וְהָיָה בְּךָ חָטָא:

רש"י

ואליו הוא נושא את נפשו - אל השכר הזה הוא נושא את נפשו למות, עֲלָה בְּכַבֵּשׁ (בסולם) ונתלה באילן. והיה בך חטא - מכל מקום, אלא שממהרין להפרע על ידי הקורא.

9. עיין בפסוק טו, ובדברי רש"י, וענה:

א. לפי הפשט, מה הפירוש של הביטוי "ואליו הוא נושא את נפשו"?

ב. כיצד מסביר רש"י פסוק זה? ומה כוונתו במילים "עֲלָה בְּכַבֵּשׁ ונתלה באילן"?

10. עיין בפסוק טו, ובדברי רש"י, ד"ה "והיה בך חטא", וענה:

א. לפי רש"י, באיזה שני מקרים יש למעביד חטא?

ב. לפי רש"י, באיזה מקרה ה' ממהר להעניש את המעביד?

○ רמב"ן דברים כד, יז

לא תעשק שכיר עני ואביון - **ידבר הכתוב בהוה**, שהעניינים והאביונים והגרים משכירים עצמם. וכן "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך" (שמות כב כד), וכן (המתנות מהשדה) "לגר ליתום ולא למנה יהיה" (להלן פסוק יט), שהם העניים ברוב. וכן בהרבה מקומות **ידבר בהוה**, כמו "לא תחסם שור בדישו" (להלן כה ד), "לא תחרש בשור ובחמור יחדיו" (לעיל כב י). ובספרי (תצא קמה) אמרו: "אם כן למה נאמר עני ואביון, ממהר אני ליפרע על ידי עני ואביון יותר מכל אדם. ודרשו מגרך - זה גר צדק, לעבור עליו בשני לאוין."

ביאור המושג "דיבר הכתוב בהוה"

במצוות מסוימות דרכה של התורה לדבר על המקרה השכיח והמצוי, והפרט שתורה הביאה הוא רק דוגמא בלבד, אך הדין תקף גם במקרים אחרים.

○ רמב"ן דברים כד, טו

וטעם (פרוש) "ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש" -

על דרך הפשט ביאור (המצוה כאן בדברים טו, היא "מצווה מבוארת") למה שנאמר בתורה (ויקרא יט, יג) "לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר", **כי דרך הכתובים לדבר בהוה**, והמנהג לשכור הפועל ביום אחד, ולערב הוא יוצא טרם בא השמש (לפני השקיעה). ויצוה הכתוב לפרעו ביומו בהשלים מלאכתו **מיד**, ושלא תבוא עליו השמש, כדי שיקנה בשכרו לו ולאשתו ולבניו מה שיאכלו בלילה, "כי עני הוא" - כרובי הנשכרים, ואל השכר הזה הוא נושא נפשו שיקנה בו מזון להחיות נפשו. ילמד אותנו בכאן, כי מה שאמר בתורה "לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר" (ויקרא יט, יג), הכונה בו שתפרענו ביומו, שאם לא תפרענו בצאתו ממלאכתו מיד הנה ילך לביתו וישאר שכרו אתך עד בקר וימות הוא ברעב בלילה...

ורבותינו פירשו (ב"מ קי ב) כי הכתוב בתורה (בויקרא יט) "עד בקר" **בשכיר יום**, ושב לבאר בכאן (דברים כד) דין **שכיר לילה**, והנה לכל אחד **זמן לפרעון שנים עשר שעות**. והוא האמת בקבלה (במסורת), והנאות בטעם נכון.

11. מה הפירוש של הביטוי "ואליו הוא נושא את נפשו" (טו). לפי הרמב"ן ולפי רש"י. (ראה רש"י לעיל)?

12. "דיבר הכתוב בהווה" ו-"כי דרך הכתובים לדבר בהווה" (רמב"ן יד-טו).
א. הסבר והגדר את הכלל הדרשני "דיבר הכתוב בהווה".
ב. כיצד הרמב"ן מיישם פעמים את הכלל הדרשני הזה בפסוקים על הלנת שכר.

13. הרמב"ן על פסוק טו, מציע שני פירושים שונים לפסוק, על פי "הפשט" ועל פי "רבותינו" - הדרש. למד היטב את דברי הרמב"ן, וכתוב מה הם שני ההבדלים בין הפשט לבין הדרש בשתי השאלות הבאות:
א. על איזה פועל מדובר, על פי הפסוק בדברים ועל פי הפסוק בויקרא?
ב. עד מתי חייב המעביד לשלם, לפי הפסוק בדברים ולפי הפסוק בויקרא?

"תורת חיים"

גם כיום בחוקי העבודה של מדינת ישראל יש חוק האוסר "הלנת שכר" יחד עם זאת החוק מאפשר למעביד לעקב את התשלום החודשי לזמן סביר:

☒ אתר: זכויות עובדים בישראל - דיני עבודה

לא שילמו את שכר עבודתך בזמן?

תאריך: 12:58 24/08/2011 מחבר: מערכת אתר זכויות העובד

זכויות עובדים - מידע על הלנת שכר

ככלל, הלנת שכר היא עבירה אזרחית ולא פלילית, מעסיק שלא משלם שכר לעובדיו, כפי שדורש החוק, עושה זאת בניגוד לחוק הגנת השכר, אולם האכיפה היא במישור האזרחי, בבית הדין לעבודה. לפי חוק הגנת השכר, חייב המעסיק לשלם את שכרו של העובד בתום כל חודש עבודה.

תשלום מאוחר יותר, יחשב כהלנת שכר, אך החוק קובע סנקציות רק במקרים בהם הולך השכר בלמעלה מעשרה ימים, כלומר - עד אחרי היום העשירי לחודש. זו הסיבה לכך שברוב מקומות העבודה, מקובל לשלם משכורות לעובדים ב - 9 לחודש...

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנימים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	------------------

מתנות עניים: פרק כ”ד, יט-כ”א

מבוא

הקשר של ”מתנות עניים” ליחידה ”פתח תפתח” ברור ופשוט - זו הצדקה הקלאסית. אם כי יש להדגיש שהמושג צדקה בימינו לרוב משמעותו רשות - התנדבותי, בעוד שהצדקה המדוברת כאן היא **צדקה שהיא חובה**, כלומר ”מתנות עניים” שהאדם חייב לתת. עוד יש לדעת שגם בקהילות היהודיות בעת העתיקה ובימי הביניים היה ”מס צדקה”, **מס חובה** - לטובת עניי העיר.

דברים כד, יט-כב

(יט) כי תקצר קצירך בשדך ושכחת עמר בשדה לא תשוב לקחתו לגר לתום ולאמנה יהיה למען יברכה ה' אלהיך בכל מעשה ידיך:
 (כ) כי תחבט זיתך לא תפאר אחריו לגר לתום ולאמנה יהיה:
 (כא) כי תבצר פרמך לא תעולל אחריו לגר לתום ולאמנה יהיה:
 (כב) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים על פן אנכי מצויד לעשות את הדבר הזה:

דיני מתנות עניים לפי פשט הכתובים ורש”י

רש”י דברים כד, יט

ושכחת עומר - ולא גדיש. מכאן אמרו עומר שיש בו סאתיים ושכחו - אינו שכחה. בשדה - לרבות ישכחת קמה' ששכח מקצתה מלקצור. לא תשוב לקחתו - מכאן אמרו, שלאחריו שכחה, שלפניו אינו שכחה, שאינו ב”בל תשוב”.

רש”י דברים כד, כ

לא תפאר - לא תיטול תפארתו (פירות) ממנו. מכאן שמניחין פאה לאילן. [פאר - ענף (עם פירות)] אחריו - זו שכחה.

רש”י דברים כד, כא

לא תעולל - אם מצאת בו עוללות לא תיקחנה. (עוללות - אשכול צעיר ו/או פגום) ואיזו היא עוללות? כל שאין לה לא 'כתף' ולא 'נטף'. יש לה אחד מהם הרי היא לבעל הבית.

1. קרא את הפסוקים בדברים כד, יט-כב, ואת דברי רש"י לעיל, וענה בטבלה שלפניך: מה הן שלוש מתנות העניים הנזכרות בדברים כד, יט-כא? כיצד הן נקראות בלשון המקרא, בלשון חז"ל, וכיצד מקיימים אותן? פרט את ההלכות שרש"י הוסיף.

המצווה בלשון המקרא	המצווה בלשון חז"ל	כיצד מקיימים את המצווה?
		שכחה - כשאדם קוצר את שדהו ושוכח מעט מהתבואה שקצר ושלל קצב - אסור לו לשוב ולקחהו אלא הוא צריך להשאירה לעניים.
	פאה ושכחה - באילן	פאה - שכחה -
”כרמיך לא תעולל”		

מצווה מבוארת: השוואה בין שלושת המקורות בתורה העוסקים במתנות עניים

דברים כד, יט-כב	ויקרא פרק יט, ט-י	ויקרא פרק כג, כב
(יט) כי תקצר קצירך בשדה ושכחת עמר בשדה, לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולאלמנה יהיה, למען יברכה ה' אלהיך בכל מעשה ידיך: (כ) כי תחבט זיתך לא תפאר אחריו לגר ליתום ולאלמנה יהיה: (כא) כי תבצר פרמך לא תעולל אחריו, לגר ליתום ולאלמנה יהיה: (כב) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים על כן אנכי מצוה לעשות את הדבר הזה:	(ט) ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדה לקצר ולקט קצירך לא תלקט: (י) וכרמך לא תעולל ופרט פרמך לא תלקט לעני ולגר תעזב אתם אגני ה' אלהיכם:	(כב) ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדה בקצרך ולקט קצירך לא תלקט לעני ולגר תעזב אתם אגני ה' אלהיכם:

☒ מושגים נוספים במתנות עניים:

לקט - בשדה: כמות קטנה של שיבולים הנופלות מיד הקוצר בעת הקצירה. לפי ההלכה, שיבולת אחת או שתיים שנופלות על בעל השדה להשאיר לעניים.
פרט - באילן: עקרון הלקט חל לא רק לגבי תבואה אלא לגבי כל גידול. בפירות העץ (הגפן) נקרא הלקט - פרט. איזהו פרט? זה גרגר אחד או שני גרגרים הנפרטים מאשכול ענבים בשעת הבצירה.

2. מתנות עניים נזכרו בחומשים קודמים (ויקרא י"ט, ט-י; ויקרא כ"ג, כ"ב), השווה וענה:
 א. איזו מצוות נוספו כאן בספר דברים? (פשט ורש"י)
 ב. אילו פרטים נוספים התווספו כאן?

ייחודה של מצוות שכחה

☒ תוספתא פאה פרק ג'

מעשה בחסיד אחד ששכח עומר בתוך שדהו ואמר לבנו: "צא והקריב עלי פר לעולה ופר לזבחי השלמים".
 אמר לו: "אבא! מה ראית לשמוח במצוה זו יותר מכל מצוות שבתורה?"
 אמר לו: "כל מצוות שבתורה נתן לנו המקום לדעתנו; זו שלא לדעתנו, שאילו עשינו ברצון לפני המקום לא באה מצוה זו לידינו, אלא הרי הוא אומר (דברים כ"ד) "כי תקצור קצירך ושכחת עמר בשדה..." קבע לו הכתוב ברכה. והלא דברים קל וחומר. מה אדם שלא נתכוין לזכות וזכה מעלין עליו כאלו זכה, המתכוין לזכות וזכה - על אחת כמה וכמה!
 וכמה!

3. מה מיוחד במצוות שכחה במה היא שונה מכל המצוות?

☒ רש"י דברים פרק כד פסוק יט

למען יברכך - ואף על פי שבאת לידו שלא במתכוון, קל וחומר לעושה במתכוון. אמור מעתה, נפלה סלע מידו ומצאה עני ונתפרנס בה (אע"פ שהבעלים לא התכוון לכך) - הרי הוא מתברך עליה.

4. מה לומד רש"י באמצעות ה"קל וחומר"? באר את הקל וחומר בדברי רש"י.

5. פסוק י"ט, העוסק במצוות שכחה, כולל הבטחה לברכה. מדוע נלווית ההבטחה דווקא למצוות שכחה, ולא מופיעה בסוף יחידת פסוקים? (היעזר בדברי התוספתא בדברי רש"י).

☒ נחמה ליבוביץ, עיונים בספר דברים, ירושלים תשנ"ו, עמ' 229

"... מפליאה כאן המקריות של מצוות שכחה. הן לא ייתכן לתלות את העזרה הצריכה להינתן לדל במקרה של שכחה. ויושם לב לכך, שזו היא המצווה היחידה שאינה תלויה ברצונו של האדם; להיפך; זו מצווה, אשר אם ירצה האדם לעשותה בכל ליבו, לא יוכל לעשותה....".

☒ רש"י הירש, דברים כד, יט

'מתנות העניים' עומדות כניגוד, כמחאה, נגד מושג ה'שלי'. ואם מזכירים לך 'פאה' ויעוללות את חובתך לבלתי ראות שדך וכרמך כולו כשלך ורק כשלך, וכן לבלתי השתמש בכל מה שהצמיח לך הטבע בברכת ה' לטובתך אתה בלבד, ואם מזכירים לך 'פרטי' ו'לקטי' שאין עליך לנצל עמל כפיך לטובתך אתה עד גמירא...
 הנה מוסיפה התורה מצוות 'שכחה' ללמדך שאף מחשבותיך הקשורות בעמל לקנייך, אין עליהן להיות מופנות רק לטובתך אתה, ומה שנעלם פעם בשעת קציר ממחשבותיך, יהא חלקם של העניים.

6. ביחידת המבוא למדנו שדיני הצדקה בתורה מונחים ע"י שלושה עקרונות מרכזיים:

א. מה הם שלושת העקרונות?

ב. איזה מבין שלושת העקרונות בא לידי ביטוי במיוחד במצוות שכחה? (העזר בנחמה ליבוביץ וברש"י הירש)

יחידה: ”פתח תפתח”

מבוא	שמיטת כספים	צדקה והלוואה	הענקה	איסור ריבית	משכון	הלנת שכר	מתנות עניים	צדק וצדקה בנביאים
------	-------------	--------------	-------	-------------	-------	----------	-------------	-------------------

○ צדק וצדקה בנביאים: ישעיהו, ונחמיה

שים לב, פרק זה - ”צדק וצדקה בנביאים” הוא לתלמידי 5 יח”ל בלבד.

מבוא

התביעה לבניית חברה המושתתת הן על צדק והן על צדקה חוזרת שוב ושוב בדברי נביאים. נלמד כיצד הדבר בא לידי ביטוי בדברי הנביאים:

- ישעיהו נ”ח
- נחמיה ה’

שים לב:

- א. רמת ההבנה הנדרשת בפרקים אלו היא להכיר את האירוע או הנבואה, ואת הנושאים והמוקדים העיקריים בפרק, ולא מעבר לכך. מטרת הלימוד היא ליצור תמונה שלימה ומלאה יותר של המצוות שנלמדו בחומש דברים.
- ב. המקורות הבאים אינם מקורות חובה לבגרות, אך הם מאוד עוזרים להבין את פרקי הנביאים שאותם אתה נדרש לדעת לבגרות.
- ג. מומלץ לקרוא ולהבין את הפרקים עצמם ולא להסתפק בקריאת שני המקורות המובאים בהמשך.

ישעיהו נ”ח

בכדי להבין טוב יותר את המסר של נבואת ישעיהו בפרק נ”ח, ראוי להשוות בינו לבין המסר בנבואה של ישעיהו בפרק א’. הרב יובל שרלו משווה ביניהם, ומוצא מצד אחד קווי דמיון ביניהן - הוא מראה שבשתי הנבואות פונה ישעיהו אל העם בדרישה לתיקון חברתי. אך מצד שני הוא מוצא הבדל ביניהן - שתי הנבואות מציעות דרכי תיקון שונות של עשיית צדק וצדקה. ההדגשה החוזרת של המסר החברתי בשתי נבואות, מעידה על חשיבות הנושא, ואולי גם על הקושי הגדול ביישומו.

☒ הרב יובל שרלו, מאמר: ”חסד ואמת נפגשו - על הבחנה בין צדק לחסד

המאמר פורסם בספר ”בצדק אחזה פניך” שיצא לאור בהוצאה משותפת של בית המדרש החברתי בבית מורשה והוצאת ידיעות אחרונות בשנת תש”ע בין דברי הנבואה המפורסמים ביותר ניתן לציין שתי נבואות ישעיהו שזכו למעמד מיוחד. ראשונה בהן היא פרק הפתיחה של ישעיהו (פרק א), הנקרא בבתי הכנסת בשבת שלפני תשעה באב, והמדברת על סכנת חורבן ירושלים. נבואה זו קובעת כי התשתית היסודית של ירושלים היא המוסר החברתי, ועל כן האפשרות היחידה להציל את ירושלים מחורבן היא במשפט ובצדקה: ”צִיּוֹן בְּמִשְׁפָּט תִּפְּדָה וְשִׁבְיָהּ בְּצִדְקָה” (א, כז). הנביא מוחה על התפיסה הרוחנית המוטעית, הממקדת את עבודת ד’ בהבאת קורבנות למקדש, ולא בתיקון החברתי. הנביא אינו מסתפק בביקורת על מה שאינו ראוי, כי אם מתווה דרך תיקון: ”רַחֲצוּ הַזְּכוֹת הַסִּירוּ רַע מֵעֲלֵיכֶם מִנְּגֵד עֵינֵי חֲדָלוּ הָרַע. לְמַדּוּ הֵיטֵב דַּרְשׁוּ מִשְׁפָּט אֲשֶׁרֻי [הדריכו בדרך הנכונה את מי שעשה] חֲמוּץ [חמס/גזל לחבירה] שִׁפְטוּ יְתוֹם רִיבוֹ אֲלֶמְנָה” (שם טז-יז). נבואה שניה שזכתה למעמד מיוחד היא הנבואה שנקבעה בהלכה כנבואה אותה יש לקרוא בבית הכנסת כהפטרה של קריאת התורה ביום הכיפורים. הנבואה (עיקרה בפרק נח) עוסקת בהתנהגות הראויה ביום הצום. היא פותחת בתלונה המופנית כלפי הא-להים על ידי עם ישראל: ”לָמָּה צָמְנוּ וְלֹא רָאִיתָ עֵינֵינוּ נִפְשָׁנוּ וְלֹא תִדְעֵנוּ” (ג), שכן לפי תפישתם נהגו כהלכה ביום הצום, ואילו ריבונו של עולם לא מילא את בקשתם. המענה דומה מאוד לנבואה הקודמת. הנביא מלמד כי החשיבות העיקרית ביום הצום אינה מוענקת לצדדים החיצוניים של הצום - ”הֲקִיָּה יְהִי צוֹם אֲבָחֶרְהוּ, יוֹם עֲנוֹת אֲדָם נִפְשׁוֹ, הֲלֹכֶף כְּאֶמְנוֹן רֹאשׁוֹ [שתהיו כפופים כמו קנה], וְשָׂק וְאֶפֶר יִצְעֵי הַלְזָה תִּקְרָא צוֹם וְיוֹם רָצוֹן לְד’ (ה) -” כי אם לתיקון החברתי שיש לחולל ביום הצום: ”הֲלוֹא זֶה צוֹם אֲבָחֶרְהוּ, פִּתְחֵם מַרְצָבוֹת רָשָׁע,

הַתֵּר אֲגִדּוֹת מוֹטָה, וְשַׁלַּח רְצוּצִים חֲפָשִׁים, וְכָל מוֹטָה תִּנְתְּקוּ. הֲלוֹא פָּרַס לָרַעַב לְחֶמֶד וְעֲנִיִּים מְרוּדִים תִּבְיָא בְּיַת כִּי תִרְאָה עָרִם וְכִסִּיתוֹ וּמִבְּשָׁרָךְ לֹא תִתְעַלֵּם” (ה-ו).

כאמור, ישנו צד שווה בשתי הנבואות, והוא הטענה כי קיים שיבוש חמור בתפיסה הדתית של האומה. מטבע הדברים נוטים בני אדם לחשוב כי מוקד הקשר שבין אדם ובין א-להיו מתרחש בעניינים שבין אדם למקום - במצוות המיוחדות, בעלייה למקדש, בצום ובתפילה. כיוון שכך, הם משקיעים את מרכז תשומת הלב הדתית שלהם בתחומים אלה. לפיכך, אחת השליחויות העיקריות של הנבואה היא ללמד שלא כך הם פני הדברים. **ריבוננו של עולם מצפה מבני אדם לבסס את הקשר הזה בראש ובראשונה על התיקון החברתי של העולם**. זהו הבסיס היסודי לעבודת ד', ובדברי הנביאים הוא מופיע כהתניה, לאמור: לא ניתן לצפות להיענות א-להית לבקשות האומה, בלי לעמוד בתנאים היסודיים ביותר לקיומו של קשר זה - התיקון החברתי.

ואכן, זהו מסר שזור בדברי הנביאים כולם. כמעט ואין מי מהנביאים שלא התמקד בעיקר בנושאים החברתיים בד בבד עם המאבק בעבודה הזרה. **נדגיש כי לא יהיה זה נכון לתאר את הנביאים כמי שכל עולמם התמקד ביסודות החברתיים. הנביאים מיקדו חלק ניכר מדבריהם כדי לטהר את האומה מטומאת עבודת האלילים, ומסטריות אמוניות בתחומים רבים**. לא זו בלבד, אלא שהם עסקו גם בשביתה ביום השבת [כנאמר בסוף פרק נ"ח] ובאיסור אכילת חזיר. ברם, חידושם העיקרי של הנביאים היה במעמד הרחב שהם העניקו לתחומים החברתיים, כמו גם לעבודה שהם קבעו התניה בין התחומים השונים.

בד בבד עם תשומת הלב לצד השווה שבשתי הנבואות שצוטטו לעיל, ניתן להבחין בהבדל ניכר בשפת הנבואות, ובשיח שהן יוצרות. המונחים הלכודים **מפרק א בישעיהו הם מינוחים ששפתם היא שפת המשפט והצדק**: ”דרשו חמוץ” (לפי רש"י חמוץ משמעות גזל); ”שפטו יתום”; הביקורת היא על ”שָׁרִיף סוֹרְרִים וְחֲבָרִי גִבְבִים, כְּלוֹ אֶהָב שְׂחָד וְרֹדֶף שְׁלֹמֹנִים, יְתוֹם לֹא יִשְׁפְּטוּ וְרִיב אֶלְמָנָה לֹא יָבֹא אֲלֵיהֶם”; ממלכת יהודה מדומה לזונה בשל מצב משפט הצדק שבתחומה: ”אֵיכָה הִיְתָה לְזוֹנָה קַרְיָה נְאֻמָּנָה? [פעם בירושלים] מְלֻאָתִי מִשְׁפָּט, צַדִּיק יָלִין בָּהּ - וְעַתָּה מְרֻצָּחִים”; והתקווה לעתיד היא ”וְאֶשִׁיבָה שְׁפִטָּיָךְ כְּבָרָאשָׁנָה וְיַעֲצִיף כְּבַתְחֻלָּה, אַחֲרַי כֹּן יִקְרָא לָךְ עִיר הַצַּדִּיק קַרְיָה נְאֻמָּנָה”.

לעומת זאת, שדה השיח בנבואות ישעיהו על יום הצום שונה לחלוטין. **בפרק נח השפה היא שפת הצדקה והחסד**. אמנם בתחילה מדובר על עניינים היכולים להיות קשורים גם בשאלת המשפט והצדק ”פִּתְחֵם חֲרָצְבוֹת רְשָׁע, הַתֵּר אֲגִדּוֹת מוֹטָה [התרת הכבלים שבהם קושרים הרשעים את החלשים], וְשַׁלַּח רְצוּצִים [עבדים] חֲפָשִׁים, וְכָל מוֹטָה [מוטות העול] תִּנְתְּקוּ”, שכן אפשר שהקריאה לשחרור עבדים נובעת מחוקי העבדות ולא ממעשה אלטרואיסטי [התנדבות] של האדון המשחרר. ברם, בהמשך הדברים מדובר על עניינים שאינם קשורים לצדק ולמשפט: ”הֲלוֹא פָּרַס לָרַעַב לְחֶמֶד וְעֲנִיִּים מְרוּדִים תִּבְיָא בְּיַת כִּי תִרְאָה עָרִם וְכִסִּיתוֹ וּמִבְּשָׁרָךְ לֹא תִתְעַלֵּם”. הרעב, העני והערום הם אלה שאינם יכולים לתבוע בדין, ונראה כי הנבואה מופנית אל אנשים שאינם אחראים לכך שהם נדחו לשולי החברה. ברם, הנביא קורא לשנות את היחס אליהם, ומטיל חובה על כל המסוגל לכך. החברה אינה יכולה להתעלם מהנזקקים לחסד שבתוכה, ואין היא רשאית להסתגר בתוך עולמה העצמי. כאמור, מילואה של חובה זו היא תנאי להתקבלות התפילה.

1. **מה הצד השווה בין שתי הנבואות של ישעיהו: פרק א' ופרק נ"ח?**
2. **מה הבדל בין שתי הנבואות של ישעיהו: פרק א' ופרק נ"ח? ובאיזה פרק הביקורות על העם חריפה יותר?**
3. **הבא ראיות מן הפסוקים שהתביעה של ישעיהו מהעם בפרק א' היא לעשות משפט וצדק.**
4. **הבא ראיות מן הפסוקים שהתביעה של ישעיהו מהעם בפרק נ"ח היא לעשות צדקה וחסד.**
5. **ציין מצווה אחת שלמדת בספר דברים ביחידה של "פתח תפתח" המתאימה לדרישה של ישעיהו מהעם בישיעה פרק א, ושתי מצוות אחרות שלמדת עליהן ביחידה זו המתאימות לדרישה של ישעיהו בפרק נ"ח.**

☒ **נחמיה פרק ה - שחרור עבדים והשמטת חובות**

רקע היסטורי לפרק

נחמיה בן חכליה מנהיגה של ירושלים בימי בית שני, אחרי שבית המקדש הוקם אבל החומות של העיר שרופות וחרבות. נחמיה המשמש שר המשקים לפני מלך פרס, מקבל ממנו רשות להגיע לירושלים ולבנות את העיר. הפרקים הראשונים של הספר עסקו בבניית החומה, ובהתארגנות של עם מול האויבים שבאים מבחוץ. זוהי למעשה המשימה למענה הגיע נחמיה לירושלים, וכך הוא גם הציב אותה בפני אנשי ירושלים, פרק ב' פסוק י"ז:

וְאָמַר אֲלֵהֶם: אַתֶּם רְאִים הֲרָעָה אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ בָּהּ אֲשֶׁר יְרוּשָׁלַם חֲרָבָה וְשִׁעְרֶיהָ נִצְתוּ בְּאֵשׁ לָכוּ וְנִבְנָה אֶת חוֹמַת יְרוּשָׁלַם וְלֹא נִהְיָה עוֹד חֲרָפָה.

ואולם, עם השלמת המשימה מתברר כי זוהי רק אחת מן הבעיות של ירושלים באותה תקופה. בפרק ה', א'-י"ג מתברר מצבו חברתי הרעוע של העם. בפרק זה נשמר ספור מרתק על מאבק חברתי לחירות האדם, זוהי דוגמה יחידאית המתארת הגשמה של מיטב האידיאלים של השמיטה והיובל.

תלונות העניים

הפסוקים מתארים כיצד פרצה צעקה גדולה וקשה של העניים בירושלים, סמוך להשלמת חומות ירושלים. ונשמעות טענות של שלושה סוגי עניים:

א. העניים המרודים שנאלצים למכור את ילדיהם, בתמורה למזון:

”וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אִמְרִים בְּנֵינוּ וּבְנֵינֵינוּ אֲנַחְנוּ רַבִּים (נתנו בגלל הריבית) - וְנִקְחָה דָגָן וְנִאֲכָלָה וְנִחְיָה” (ב) (וראה גם פסוק ה)

ב. עניים איכרים שנאלצו למכור את שדותיהם, בכדי לקנות אוכל:

”וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אִמְרִים שְׂדֵתֵינוּ וּכְרָמֵינוּ וּבְתֵינוּ אֲנַחְנוּ עֲרֵבִים - וְנִקְחָה דָגָן בְּרָעַב” (ג)

ג. עניים שלוו כספים לשלם את המיסים, ומפחדים כי לא יהיה להם במה להחזיר את חובם וינושלו משדותיהם:

”וַיֵּשׁ אֲשֶׁר אִמְרִים לְוִינוּ כֶּסֶף לְמִדַּת הַמֶּלֶךְ שְׂדֵתֵינוּ וּכְרָמֵנוּ:” (ד)

מדוע פרצה הצעקה הגדולה של העניים דוקא בימי נחמיה

הידיעה ההיסטורית מעידה כי בעבר, שוק העבדים נבנה על אנשים שהתרוששו לא פחות מאשר על שבויי מלחמה. התופעה הרחבה בעולם העתיק וגם בירושלים (בתורה מצינו שני סוגי עבד עברי אחד שמכרהו ב"ד בגניבתו, ושני עברי שמכר את עצמו - בגלל קשיים כלכליים). הפערים חברתיים הללו היו מצב 'מקובל' באותה תקופה, ולכן נשאלת השאלה מדוע פרצה הצעקה הגדולה של העניים דוקא בימי נחמיה בין בניית החומה לבניית השערים. נראה שמנהיגותו הטובה של נחמיה עוררה בעם ציפיות לא רק לתיקון ביטחוני (בניית חומה) אלא גם לתיקון חברתי.

המהפכה לתיקון חברתי של נחמיה

נחמיה פונה לתקן את העוולות, ובמובן מסוים הוא פועל להשיב את ירושלים להיות "עיר הצדק קריה נאמנה". כמו נבואת ישעיהו. נחמיה מוכן להתעמת עם המנהיגים והעשירים ("החורים והסגנים") ומוכיח אותם בנימוקים שונים, שבהתנהגותם יש חוסר הגיון (אבסורד):

”וְאִמְרָה לָהֶם אֲנַחְנוּ קָנִינוּ אֶת אַחֵינוּ הִיְהוּדִים הַנִּמְכָּרִים לְגוֹיִם כְּדֵי בָנוּ וְגַם אַתֶּם תִּמְכְּרוּ אֶת אַחֵיכֶם וְנִמְכְּרוּ לָנוּ וַיִּחְרִישוּ וְלֹא מָצְאוּ דָבָר” (ה).

המצב האבסורדי שעליו נחמיה מדבר הוא: שהוא ובני ביתו (וחבריו) קונים את היהודים העבדים מן הגויים ומשחררים אותם (פדיון שבויים) ואילו אתם העשירים משעבדים את אחיכם היהודים ואף מוכרים אותם כעבדים לאחרים.

בנוסף לכך נחמיה מוכיח אותם שבהתנהגותם יש מניעת אחווה מאחיהם, ואף מאיים עליהם שמי שלא יענה לקריאתו ייענש בידי ה' :

”כָּכָה יַנְעַר הָאֱלֹהִים אֶת כָּל הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יָקִים אֶת הַדְּבָר הַזֶּה מִבֵּיתוֹ וּמִיָּגְעוֹ, וְכָכָה יִהְיֶה נְעוּר” (יג)

כלומר : ה' ינער וירוקן (כמו שמנערים כיס כדי לרוקן את כל התכולה שבו) ויעשה אותו רק מכל אשר בביתו ומכל רכושו - פרי יגיעו. נחמיה דורש מהעשירים לנהוג **לפנים משורת הדין** ולוותר לעניים על חובותיהם הכספיים להחזיר להם את השדות והבתים, (ומן הסתם גם לשחרר את ילידי העניים שנמכרו לעבדות בגלל הצורך באוכל למחייה או בגלל חובות) :

”הַשִּׁיבוּ נָא לָהֶם כְּהִיּוֹם שְׂדֹתֵיהֶם כְּרִמְיָהֶם וְיִתִּיחֶם וּבְתִיחֶם וּמֵאֵת הַכֶּסֶף וְהַדָּגָן הַתִּירוֹשׁ וְהַיֶּזֶהָר אֲשֶׁר אָתְּם נְשִׂים בָּהֶם” . (יא)

נחמיה ידע לדרוש מהעשירים אבל רק הדוגמא האישית שהוא מדגים גורמת להם לחזור בהם ממעשיהם :

”וְגַם אֲנִי, אַחִי וְנַעֲרֵי נְשִׂים בָּהֶם כָּסֶף וְדָגָן, נַעֲזְבֶה נָא אֶת הַמִּשְׁאָה הַזֶּה” . (יז)

הדרישה של נחמיה מן העשירים היא לנהוג **לפנים משורת הדין** שהרי לא מדובר בשנת שמיטה שחייבים על פי דין לשמט כספים. אך מעשיו אלו של נחמיה מובילים ליישום בפועל של רעיון החסד שנמצא במצוות שמיטת כספים. אנו רואים לכך עדות ברורה באמנה שתופיע אח"כ, בפרק י' פסוק ל"ב :

”וְנִטַּשׁ אֶת הַשְּׂנֵה הַשְּׂבִיעִית, וּמִשְׁאָה כָּל יָד” . (שמיטת קרקע ושמיטת כספים - בשנת השמיטה).

נחמיה מצליח במקום שנכשלו אחרים ולמעשה יוצר בכך תשתית לקיום מצוות השמיטה בישראל הלכה למעשה גם בימי בית שני. תיאור האירועים מעיד, כמה קשה לקיים את המצוות בתוך חברה רגילה ועד כמה נדרשות מנהיגות ומחויבות על מנת לעמוד בדרישות ההלו.

6. תאר את הטענות של העניים (3 טענות).

7. נחמיה מוצא פתרון לטענות עניים. מהו הפתרון? (פרט האם מדובר בדרישה לעשות דין או לעשות לפנים משורת הדין.)

8. כיצד הוא מצליח להביא לשינוי המצב (פרט את כל האמצעים שבהם נחמיה נוקט כדי לשכנע את העם לעשות את המהפכה החברתית).

תרגול: שאלת בגרות - קיץ תשע"ב

9. עיין בנחמיה, ה-א-יג.

א. מה התביעה של נחמיה, ומה המצב חסר ההיגיון (אבסורדי) שעליו הוא מעיד בדבריו?

ב. "...ככה ינער האלוקים..." (פסוק יג).

במה הקללה של שבפסוק יג מהווה מידה כנגד מידה לעוברים על תביעתו של נחמיה?